O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MILLIY KUTUBXONASI

O'zbekiston adabiyoti va san'ati

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ

Haftalik gazeta • 1956-yil 4-yanvardan chiqa boshlagan • 2004-yil, 13-fevral • № 7 (3734)

НУРГА ТЎЛСИН АЗИЗ БОБОМ АЛИШЕРНИНГ МАКОНЛАРИ

Мустақиллик йилларида ҳар йили Ҳазрат Навоий бобомизнинг таваллуд санасини катта шодиёна билан нишонлаш яхши анъанага айланди. Улуғ шоир туғилган куннинг 563 йиллигига бағишлаб, 9 феврал куни бўлиб ўтган тадбирлар ҳам миллатимиз фахр-ифтихорига айланган буюк инсонга бетимсол ҳурмат-эҳтиромнинг намойиши бўлди.

Шеърият байрами бошланишидан бир-икки соат муқаддам Миллий боғдаги буюк мутафаккир ҳайкали сари кўтариладиган зиналарда гул кўтарган талабалар, гўзал қизлар, адабиёт мухлисларини кўриш мумкин эди. Йиғилганлар чеҳрасида мамнуният, улуғ шоир хотирасига эҳтиром туйғулари барқ уриб турарди. Зотан, Ҳазрат Навоий нафақат шоир ва мутафаккир, балки йирик давлат арбоби сифатида мамлакат ободлиги ва раиятнинг маънавий камоли, бахтиқболи учун ҳам курашган.

Алишер Навоий бобомизнинг муҳташам ҳайкали пойида бўлиб ўтган пойтахт жамоатчилиги намояндалари, ижодкорлар, навоийшунос олимлар, дипломатик корпус вакиллари, адабиёт мухлислари иштирокидаги тадбирни очар экан, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси раиси, Ўзбекистон Қаҳрамони Абдулла Орипов шундай деди:

— Муҳтарам дўстлар ва меҳмонлар!

Биз бугун авлиё шоиримиз Навоий ҳазратлари таваллудининг 563 йиллигини нишонламоқдамиз. Бобомиз шаънига ҳар қанча мақтов сўзларини айтиб адоғига етиш қийин. Бобомиз ҳақида 25 миллион юртдошларимиз 25 миллион марта бир-бирини такрорламайдиган изҳори дил айтишга тайёр!

Айниқса, Президентимиз томонидан Меҳр ва мурувват йили деб эълон қилинган бу йилимиз Ҳазрат Навоий идеалларига ғоятда мосдир. Биз Навоий бобомизни тўлиқ маънода меҳр-мурувват куйчиси, десак бўлади.

Ҳимматсиз киши эр сонида эмас,
Ва руҳсиз баданни киши тирик демас.

Ушбу байтни шоирнинг бош шиори, деб айтишимиз мумкин. Албатта, Навоий жаҳоншумул шоир. Бироқ мустақиллигимиз йилларидагина бобомизнинг ҳурматларини чинакам бажо қилиш имконига эга бўлдик. Истиқлолимизнинг бошидаёқ бир йилни Навоий йили, деб эълон қилганмиз. Юртбошимизнинг бевосита ташаббуси ва раҳнамолиги билан шоирга муҳташам ёдгорликлар ўрнатилди. Москва шаҳрида Навоий ҳазратларига рус халқининг ҳурмати рамзи сифатида ҳайкал ўрнатилди. Япониянинг Токио шаҳрида Сока университети қошида жаҳоннинг энг буюк сиймолари қаторида Навоий ҳайкали ҳам қад кўтариш арафасида турибди. Бу ҳайкалнинг муаллифи, таниқли ўзбек ҳайкалтароши Миртожиевдир. Шунингдек, Америка Қўшма Штатларининг Жоржия университетида ҳам Навоий бобомизга ҳайкал ўрнатилиши ҳақида эшитдик.

Куни кеча шоиримизнинг "Лисон ут-тайир" асари инглиз тилида нашрдан чиқди. Бу асарни аслиятдан инглиз тилига таржима қилишда Ўзбекистон Жаҳон тиллари университети мутахассиси Носир Қамбаров ва АҚШнинг Марказий Осиёга беғараз ёрдам ташкилоти вакили Гарри Дик ҳамкорликда саъй-ҳаракат кўрсатдилар. Бу асар билан Голливуд киночилари ҳам қизиқишмоқда.

Мен ҳозир катта қувонч билан шуни маълум қиламан: Алишер Навоий бобомиз асарларининг 20 жилдлик нашри якунланди. Бу чинакам улуғ ишга раҳнамолик қилган, бош қўшган, меҳнат қилган барча-барчага миннатдорчилигимизни билдирамиз. Энди навбат Навоий асарларининг мукаммал изоҳли луғатини яратишгадир.

Бизнинг дилимизни узоқ йиллардан бери бир армон кемириб келарди. Дарёнинг ортидаги нотинчликлар кўпгина боболаримиз қатори Навоий мақбарасини ҳам таъмирлаб обод қилишимизга имкон бермас эди. Президентимиз Ислом Каримов бу улуғ савоб ишга шахсан бош бўлиб, яна бир буюк ҳиммат кўрсатиб турибдилар. Навоий мақбараси энди кўнгилдагидек бўлиб таъмирланмоқда. Термиздан Ҳирот сориға йўллар тортилмоқда.

Бугунги байрам — шеърият байрами, адабиёт байрами, эзгулик байрами. Бир-биримизга меҳр кўргузадаган байрам.

Тадбирда сўзга чиққан олима Суйима Ғаниева, Франциянинг Ўзбекистондаги Фавқулодда ва мухтор элчиси Жан Андре Костий Ҳазрат Навоийнинг мутафаккир ва давлат арбоби сифатида инсоният бахт-саодати йўлида кўрсатган хизматлари нуфузини таъкидладилар. Шоира Фарида Афрўз бу кунни "Сўз аҳли байрами" сифатида атаб, сўз мақомига бағишланган шеърини ўқиб берди.

Шу куни "Нурга тўлсин азиз бобом Алишернинг маконлари" сатри хотираларга муҳрланди. Устод шоиримиз топиб айтганларидек, улуғ мутафаккирнинг номи, сиймоси ҳамма замонларда ҳам инсониятни эзгуликлар сари бошлайверади.

Ҳазрат Навоий нафақат мурувват куйчиси, балки ўз аъмоли билан сўзларини исбот этган даҳо сифатида ҳам барҳаётдир.

Тадбирда Ўзбекистон Республикаси Президентининг Давлат маслаҳатчиси Х.Султонов, Бош вазир ўринбосари А.Азизхўжаев, Тошкент шаҳар ҳокими Р.Шоабдураҳмонов иштирок этди.

Алишер Навоий ҳазратларининг туғилган куни муносабати билан пойтахт марказидаги "Шоирлар хиёбони"да, улуғ шоир номидаги Адабиёт музейи, кутубхоналар, олий ўқув юртларида мушоиралар, навоийхонлик анжуманлари бўлиб ўтди. Ўзбекистон Фанлар академиясининг Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институтида эса Ёзувчилар уюшмаси билан ҳамкорликда ўтказиб келинаётган анъанавий Навоий адабий ва илмий меросини ўрганишга бағишланган анжуманнинг 48-йиғилиши бўлди. Ўзбекистон халқ шоири Абдулла Орипов анжуманда сўзга чиқиб, Алишер Навоий ижодий меросини ўрганиш ва улуғ шоир асарларининг йигирма жилдлигини нашр этиш борасида академия олимлари амалга оширган хайрли ишларни алоҳида таъкидлади. Илмий анжуманда таниқли адабиётшунос олимлар Абдуқодир Ҳайитметов, Иброҳим Ҳаққул, Суюма Ғаниева, Афтондил Эркиновларнинг Навоий ижодий меросини ўрганишга доир қимматли маърузалари тингланди.

Анжуманни ЎзРФА вице-президенти Тўра Мирзаев бошқарди.

ФАХР-ИФТИХОРГА МУНОСИБ СИЙМО

Алишер Навоийнинг таваллуд санасига бағишланган тантанали маросимда менга сўз берилганидан ғоят хурсандман. Бу мен учун катта шараф.

Менинг нутқим — мендан олдин сўзлаган ва мендан кейин сўзлайдиган билимдонлар, навоийшуносларнинг нутқларига нисбатан илмий бўлмас. Мен фақатгина юртимда Алишер Навоийга муносабат қандай эканлигини сизларга айтиб ўтмоқчиман.

Ўн тўққизинчи асрдаёқ Франция шарқшунослик фани бу буюк мутафаккирнинг асарларини таниган ва юқори баҳолаган. 1861 йилда «Journal Asiatique» деган журналда шарқшунос Белиннинг «Мир Алишер Навоий ҳаёти ва ижоди ҳақида маълумотлар» мақоласи чоп этилгани бунинг далили.

Яқинда Париждаги Шарқшунослик институти қошидаги Жаҳон шеърият маркази Навоийнинг шеър ёзиш услубига қизиқиб, икки нашрни амалга оширди.

Бири — Навоийнинг француз тилига таржима қилинган катта ғазаллар мажмуаси, 1991 йилда Парижда Жан-Пьер Балп томонидан нашр этилган.

Иккинчиси — 2001 йилда Парижда чоп этилган Тошкентдаги Француз Марказий Осиё илмий тадқиқот институтининг ҳозирги мудири Рэми Дорнинг Навоийнинг шеърий услубига оид мақоласи.

Парижда «La Temuride» деган француз ассоциацияси фаолият кўрсатади. 1996 йили апрел ойида ўтказилган Амир Темурга бағишланган тантанали маросимда ушбу ассоциация Навоий асарларига оид томоша ташкил этди.

Француз томошабинлари Навоий ғазалларини Муножот Йўлчиева, Муножот Тешабоева, Зулайҳо Бойхонова каби бетакрор овоз соҳибалари ижросида тинглаб, ҳайрат денгизига чўмдилар.

Ўша вақтда ушбу ассоциация раиси Люсьен Кэренга Президент Ислом Каримов Президент Ширак олдида орден топширган эди. Бу унинг ижодига, хусусан, «Темур даврида Самарқанд йўли» китобига берилган юксак баҳодир.

Француз олимлари Навоийнинг ижоди ва фаолиятини юксак қадрлайди. Мир Алишер давлат ва сиёсат арбоби бўлиш баробарида буюк гуманист ҳам бўлган. Унинг тафаккури Ўрта Осиёда абадий из қолдирган.

Навоий араб, форс тилларини мукаммал билган, туркий адабий тилни юксак мавқега кўтарган.

Мен улуғ шоирнинг фан ва санъатга ҳомийлиги ҳақида алоҳида тўхтаб ўтмоқчиман. XV асрнинг иккинчи ярмида Навоий туфайли Ҳирот илм, санъат ва адабиёт марказига айланган. Навоий мусиқа, бадиий санъатлар, меъморшунослик ривожига алоҳида аҳамият берган. Тўрт юзга яқин ёдгорлик қурилишига маблағ ажратган. Навоий вақфлари олимлар, талабалар, санъаткорлардан ташқари жамиятнинг ночор қатлами манфаатларига ҳам хизмат қилган.

Алишер Навоий фахрланишга муносибдир. Фарҳод ва Ширин, Лайли ва Мажнун севгисини куйлаган шоир аскет ҳаётини кечириб, уйланмай, ёстиқдошсиз умр кечирган бўлса ҳам, ижтимоий-сиёсий ҳаётда фаол бўлган.

У ҳақда кўплаб ривоятлар, афсоналар тўқилган. Эртакларда "Мир Али" номи билан камбағал ва зулм кўрганлар ҳимоячиси сифатида таъриф этилгани ҳам бежиз эмас.

Фаолияти, тафаккури, ижодий мероси билан жамият тараққиётига катта таъсир кўрсатган мутафаккирни сизлар билан бирга ёд этиб турганимдан мамнунман.

Эътиборингиз учун ташаккур.

Жак Андре КОСТИЙ,
Франциянинг Ўзбекистондаги Фавқулодда ва мухтор элчиси

14 ФЕВРАЛ — ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУР ТУҒИЛГАН КУН

Заҳириддин Муҳаммад Бобур (1483 — 1530) жаҳонга машҳур «Бобурнома» асари, дилбар ғазалларини жамлаган шеърий девони, арузга оид «Мухтасар»и ва яна бир неча асарлари билан шуҳрат топган улуғ шахс. Албатта, унинг ҳарбий юришлари, ғалаба ва мағлубиятлари ҳақида ҳам тарихчи олимларимиз анчагина фикрлар билдиришган.

«Бобурнома»ни синчиклаб мутолаа этарканмиз, бу темурийзоданинг ёшлигидан бобоси Амир Темур империясини қайта тиклашда, кенг миқёсдаги ҳудудда ягона, мустаҳкам сиёсатни юргизишга интилишида, орзуларини маълум даражада рўёбга чиқаришда нималарга асослангани ҳақида ўйладик. Биз бу ечимни Бобурнинг изчил шахсий жасорати, ўткир тафаккури, ҳарбий маҳоратида кўрдик.

Таҳлилимизни 1495 — 96-йиллар воқеалари — Бобур 13 ёшда пайтида Хуросон, хусусан, Ҳисорда қандай ҳолат ҳукмрон бўлганидан бошлаймиз. Бу даврда темурий шаҳзодалар ва беклар юрт олишга ошиққан. Султон Ҳусайн Бойқаро тасарруфидаги Ҳисорда Султон Маҳмуд мирзонинг беки Хисравшоҳ бош кўтариб, Бойқаро билан урушиб, икки марта унинг устидан ғолиб келади. Бобур бу ҳолатга шундай баҳо беради: «Хисравшоҳнинг мунча улғаймоғиға ва мунча ҳадди етмас ишларни қилмоғиға Султон Ҳусайн мирзонинг икки қатла келиб ола олмай ёнмоғи сабаб бўлди».

«ҚЎРҒОН БЕРКИТМАКЛИККА БОШ КЕРАК...»

БОБУРНИНГ ҲАРБИЙ МАҲОРАТИ

Бобур Ҳусайн Бойқаро ва унинг ўғли Бадиуззамоннинг Хисравшоҳ, укаси Вали ҳамда тарафдорларига қарши муҳорабасини чуқур таҳлил этади. Ҳусайн Бойқаро ва лашкарларининг муҳораба сирларидан огоҳ эмасликлари, аввало, ғаним ҳақида кам маълумотга эгалиги, душманни босиш, янчиш ўрнига иккиламчи ишларга берилишганини ёзади. У Ҳусайн Бойқаронинг икки ойлик ҳаракати маккор Хисравшоҳнинг оддий ҳийласи — Ҳусайн аскарлари жойлашган қўрғон, уйларга қалъа тешигидан тутун киритиб, уларнинг устидан осонгина ғолиб келганини афсус билан ёзади: «Алар тўшукни беркитган била тутун юққори қўрғон элига ўқ ёниб, қўрғон эли ўлум ичи бўлиб, қочиб чиқтилар».

«Бобурнома»да Ҳусайн Бойқарони ўткир саркарда, қиличбозликда беназирлиги эътироф этилса-да, рақиб билан муҳорабада ҳужумдан кўра мудофаага кўпроқ эътибор бериши танқид қилинган. Юқоридаги ҳолатда ҳам Ҳусайн йигитлари тутундан диққинафас бўлган лашкарни кўриб ҳужумга ўтишга рухсат сўраганда у кеч бўлгани, қоронғу тушаётганлигини сабаб билиб, рухсат бермайди. Бобур Султоннинг бу амрини мазкур муҳорабадаги қаттиқ янглишиш сифатида баҳолайди: «баъзи йигитлар тезлик қилиб урушға рухсат тиладилар. «Кечадур» деб Мирзо рухсат бермади».

Бобур уруш манзараларини тасвирларкан, ғалаба ва мағлубиятни ҳарбий куч, аскар ва зобитлар сони, ҳарбий восита, қуроллар кучи ва ўлчови билан белгилайди, қиёслайди, солиштиради. Унингча, ғалабага эришиш учун рақибдан аскар сонига кўра устун бўлиш шарт эмас. Зотан, Хисравшоҳнинг муҳораба тажрибаси устунлик қилган. Ҳусайн Бойқаронинг душман кучи, уруш мавқеи, вақтини («баҳор ёғинлари жиҳатидин...») аниқ инобатга олмагани уни мағлубиятга олиб келган. Энг ачинарли томони, бу муҳорабада Ҳусайн лашкари сон жиҳатидан устун бўлган («Булар мунча мирзолар ва мунча сардор беклар, бовужудким кишилари икки Хисравшоҳнинг кишисича бўлмаса, бир ярим ончада, худ не сўз...»). Яна ачинарлиси, Ҳусайн тарафдорларининг ғалабага ишончсизлиги, урушишга жазмлари йўқлиги уларни икки ой кавлаган хандақларидан ташқарига чиқмай ёв билан олишишларига монелик қилган («...жазм риояти қилиб, хандақдин чиқмадилар»).

Бобур темурийлар салтанатига ташқаридан бўладиган таҳдид ва ҳужумларни биргалашиб бартараф этишга ўта жиддий ёндошган. Бунга ишонч ҳосил қилиш учун Шайбонийхон томонидан Ҳиротнинг босиб олингани Бобур томонидан қандай таҳлил қилинганини кўриб чиқайлик.

Тарихдан маълумки, Ҳирот шаҳрига Ҳусайн Бойқаронинг икки ўғли — Бадиуззамон мирзо ва Музаффар мирзо «баширкат» — шерикликда ҳоким этиб тайинланган. Бобур бу ҳолатни салбий баҳолаган. Қудратли Шайбонийхоннинг Ҳиротга яқинлашиши билан ҳар иккала султонзода мирзолар «...не урушмоққа озим эдилар, не қўрғон беркитмакка жозим, ҳеч ишни мушаххас қилмай, ҳеч ишнинг қилурин муҳаққақ билмай саросимавор ўлтуруб эдилар».

Иккала шаҳзодага икки етук бек соҳибихтиёр сифатида тайинланган эди (Музаффар мирзога Муҳаммад Бурундуқбек, Бадиуззамон мирзога Зуннун арғун). Бобур бу икки бекнинг ҳам сиёсий, ҳам ҳарбий-стратегик қарашларини, уларнинг салтанат тақдирини ҳал этувчи жангга муносабатларини чуқур таҳлил этиб, ўз хулосаларини билдиради. «Муҳаммад Бурундуқбек ҳисоб билур киши эди» дер экан, Бобур биринчи навбатда унинг ҳимоя, ҳужум, лозим бўлганда, шикастсиз чекинишга доир мўлжалдаги режасига асосланади. Муҳаммад Бурундуқнинг тавсиясида барча кучларни бирлаштириш, саркардалар орасида якдилликка эришиш, асосий кучни тоғли ҳудудга олиб чиқиш назарда тутилган. Бу вазифани Бадиуззамон ва Зуннун Арғун бажаришлари, Ҳирот мудофааси билан эса ўзи ва Музаффар мирзо шуғулланишлари лозим эди.

Бобур нега Бурундуқнинг бу таклифини маъқулламоқда? Масала шундаки, бекнинг бу таклифи Бобурнинг ҳарбий назариясига ҳамоҳанг бўлиб, унга кўра, барча кучларни бир мақсад атрофида бирлаштириш (ҳатто Ҳирот мудофаасида ҳам шу назарда тутилган), душман ҳужумидан лашкарнинг ёппасига зарар кўриши олдини олиш, қолаверса, тоққа лашкар кўчириб, зарур вазиятда такрор ҳужумга ўтиш каби стратегик режалар кўзда тутиларди.

Бироқ Бадиуззамон мирзога Бурундуқ таклифини қабул қилмасликни маслаҳат берган Зуннун арғун фақат ўз шахсий манфаатидан келиб чиқади ва Бадиуззамон унинг найрангига учади. Бобур темурийзодаларнинг Ҳиротда Шайбонийхонга енгилишларининг бош сабабини кўпроқ шу хиёнатда деб билади. Унинг назарида, бу уруш хуросонлик темурийзодаларнинг ҳарбий саводсизлиги, муҳораба сирларини билмасликлари, калтабинлик, шахсий манфаатларга берилганликлари оқибатида ютқизилган.

Давоми иккинчи бетда.

ХАЛҚАРО ФЕСТИВАЛ СОВРИНДОРИ

БИРИНЧИ МЎЪЖИЗА

Ўтган йил ёш эстрада қўшиқчиси Тимур Иманжанов учун омадли келди. Ўзбекистон давлат консерваторияси эстрада вокал синфини тугатган Тимур "Кавсар" вокал жаз-квинтети таркибида халқаро жаз фестивали лауреати бўлди. Йил охирлаб қолганда эса Белорусиянинг Могилёв шаҳрида ўтган ёш эстрада хонандаларининг "Золотой шлягер — 2003" халқаро танловида учинчи мукофотни ҳамда танлов лауреатлигини қўлга киритди.

Шуни таъкидлаш керакки, Исроил, Озарбойжон, Россия, Литва, Грузия, Сербия, Черногория, Болгария, Украина, Қозоғистон, Молдова, Латвия каби турли давлатлардан саралаб олинган танлов қатнашчиларига қўйилган талаблар ниҳоятда жиддий эди.

Ҳар бир иштирокчи машҳур бўлиб кетган бирорта қўшиқни ва янги — ўзи яратган замонавий эстрада ашуласини И.Лученок, В.Иванов, В.Дайнеко, Б.Киров, Т.Гверцетели, Р.Лоретти, О.Фельцман, Д.Тухманов, И.Саруханов, М.Тошматов, А.Вески каби эстрада юлдузларидан иборат ҳайъат ҳукмига ҳавола этди. Т.Иманжанов устози ва продюсери М.Тошматов раҳбарлигида А.Рибниковнинг Р.Тагор шеърига ёзган "Сўнгги достон" қўшиғини ва ўзининг "Менинг севгим" композициясини тақдим этди.

Ҳайъат аъзолари ёш ижрочининг кучли ва товланувчан овозини, зиёлинамо ва ёқимтой қиёфасини, артистизми ва пластикасини (Тимур жуда яхши рақсга тушади) муносиб баҳоладилар.

Тимурнинг бошқа фазилатлари ҳам тилга олишга арзигуликдир. Масалан, у француз тилида эркин сўзлашади, шеър ва куйлар ёзади, яхшигина суратлар чизади, шунингдек, бадиий ҳуснихат бобида ҳам муваффақиятли қалам тебратади. Ижрочининг ташқи кўриниши унинг сийрати билан уйғун бўлиши керак, деб ҳисоблаган Тимур кийимлари эскизини ўзи яратади.

"Ижодкор ҳамиша изланишда бўлиши керак", деган иборани шиор қилиб олган Т.Иманжанов ҳозир ўзининг илк қўшиқлари тўплами устида изланмоқда.

Лола ОБИДОВА

МАДАНИЙ ҲАЁТ

Гулистон шаҳар болалар санъат мактабида "Наврўз" байрамига бағишланган "Азиз она юртим наволари" кўрик-танлови ўтказилди. Гулистон давлат санъат билим юрти талабаси Ҳалима Шомирзаева "Наврўз" қўшиғи (О.Даминов шеъри, Б.Асанов мусиқаси) билан биринчи ўринни эгаллади. Д.Алибекова иккинчи, Ш.Бойжигитов учинчи ўринга сазовор бўлдилар. Ғолиблар Тошкент шаҳрида ўтадиган республика кўрик-танловига йўлланма олдилар.

Гўзал РАҲМОНОВА

* * *

Алишер Навоий таваллудининг 563 йиллиги муносабати билан Ёзувчилар уюшмасининг Навоий вилоят бўлими, «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракати вилоят кенгаши, "Дўстлик байроғи" газетаси, ўрта махсус таълим бошқармаси ҳамда Ўзбек тили илмий-маърифий маркази "Истеъдод ёлқини" деб номланган шеърий асарлар танловини эълон қилган эди. Улуғ шоир таваллуди куни танловнинг якуни бўлиб ўтди. Ҳакамлар ҳайъати шоир Бобоқанд Мирзони танлов ғолиби деб топди. Педагогика институти талабалари Маҳбуба Нарзиева ва Дилфуза Турдиевалар иккинчи ва учинчи ўринларга сазовор бўлдилар.

Олимжон АБДУЛҲАМИД

КУЮНЧАК ГАЗЕТХОН ЁЗАДИ

УЯЛМАЙСИЗМИ?

Маҳалла чойхоналари обод. Отахонларнинг гангур-гунгур қилиб ўтиришганини кўриб севинаман. Лекин айрим катта ёшли одамларнинг ножўя қилиқларини кўриб эса уялиблар кетасан.

Шундай ишлардан ор қиладиган бир отахон билан суҳбатлашиб қолдим. Мен отахондан ёшингиз бир жойга етган, нафақада экансиз, нега бошқалардек чойхонага чиқмайсиз, — деб сўрадим.

— Меҳнатга ўрганганман, — кулди у киши, — умрим устачилик билан ўтди. Шундай тенгдошларим борки, кунини чойхонада ўтказади. Менинг бир соатим ҳам ҳисобли. Оилада рўзғор юмушларига қарашаман, маҳаллада ўтадиган тадбирларда қатнашаман. Қолаверса, фаолиятда бўлган одам касал бўлмайди. Тез қаримайди. Ўғилларимнинг эрталаб чойхонага етаклаб бориб, кечки пайт олиб келишидан Худонинг ўзи асрасин!..

Албатта, ҳеч ким кексаларни чойхонага чиқмасин, демайди. Гап бошқа ёқда. Баъзи маҳаллаларга чиқсанг, турли табиатли чолларни кўриб, ҳайратланасан, қачон қарасанг, уч-тўрт киши бўлиб олиб, "улфатчилик" қилишади. Набиралари тенги бир болани ичимлик олиб келишга югуртиришади. Суҳбатларига разм солсанг, ғийбатдан нарига ўтишмайди. Бировнинг эрини, бировнинг хотинини айблаб ётишади. Уларнинг баъзилари маҳалла ишларига масъул ҳам этиб тайинланган.

Шундай маҳаллаларнинг бирида иймон-эътиқодли бир йигит ошпазлик қилади. Кўп кузатаман, чоллар чой ичиб ўтиришса, хизматларини қилади. Ўртага спиртли ичимлик аралашдими, секин ўзини четга олади. Унинг ҳаракатида носоғлом муҳитга нисбатан норозилик кайфияти шундай кўриниб туради. Энг ёмони, чоллар бундан хижолат бўлмайдилар. Бир куни икки чол арзимаган масала устида ёқалашиб қолди. Чойхоначи йигитнинг уларни ажратиши қийин бўлди. Тутоқиб кетиб, беихтиёр "уялмайсизларми?" деб юборди.

Қизиқ, бу гапни ким кимга айтиши керак эди?! Маҳалла нима учун тарбия ўчоғи, деб аталади? Шу тобда бир шоирнинг "Оқ бошли тасқара" деб аталадиган ғаройиб қушга нисбат бериб ёзган шеърини эсладим:

Не гуноҳинг бор эди, аталибсан тасқара,
Ажаб, қушга қўйилса лақаб — ҳолингга қара.
Балки, бу ҳам бир сабоқ: "Ҳар чол нуроний бўлмас",
Сочи оқарганни ҳам қилишади масхара?!

Шоир ўз шеърини мана шундай чолларга қарата айтган бўлса не ажаб. Сочимга оқ тушган, ёшим катта, деб биз ёшларга шундай "ўрнак" бўлиш керак-ми? Кўчамиздаги ёшларнинг юриш-туришини бошқа маҳалладаги қариялар келиб назорат қилмайдилар-ку? Шундай аҳволдаги баъзи қариялар, биздан хабар олмайди, деб маҳалла раисини ҳам ёмонлаб юришади. Ўзига қарашли ҳудудни обод қилиш учун елиб-югурса, бечорани олғирга чиқариб қўйишади. Устидан ёзишади. Овора қилишади. Безор бўлган маҳалла раиси ишнинг бағридан ўтади, бошқаси келади. Бошқаси улардан "хабар оладиган" бўлиб чиқади.

Эҳтимол, бу мулоҳазаларим, ҳаётни кўрган, ҳар сўзи ибратли нуронийларнинг кўнглига оғир ботиши мумкиндир. Лекин маҳаллаларда ҳушёр отахонларнинг ўрнини баъзи ғийбатчи кимсалар эгаллаб ётмасин, демоқчиман, холос...

Умид РАҲИМОВ

"МЕҲР-МУРУВВАТ — УЛУҒ ФАЗИЛАТ"

Янгиер шаҳридаги "Саховат уйи"да "Меҳр-мурувват — улуғ фазилат" мавзуида адабий мусиқий хайрия анжумани ўтказилди.

Маданият ишлари вазирлигининг Халқ ижодиёти республика маркази, Сирдарё вилоят ҳокимлиги маданият ишлари бошқармаси, республика "Нуроний", "Меҳр-шафқат ва саломатлик" хайрия жамғармалари, Сирдарё вилоятидаги "Экосан" жамғармаси бўлими ҳамда Янгиер шаҳар ҳокимлиги томонидан "Саховат уйи"да яшовчиларга кийим-кечаклар, дори-дармонлар ва совғалар топширилди.

Хонандалар М.Қозоқбоев, Ж.Мадисаев, А.Удаев, Ш.Бойжигитов, С.Раҳматова, Янгиер шаҳар санъат мактабининг рақс гуруҳи, Обиджон Ҳамидов раҳбарлигидаги "Ниҳол" дастаси қатнашчилари ўз куй-қўшиқ ва рақслари билан кўнгилларни шод этдилар.

Азимжон ТОШТЕМИРОВ

«ҚЎРҒОН БЕРКИТМАКЛИККА БОШ КЕРАК...»

Боши биринчи бетда.

Мазкур масалани янада ойдинлаштириш учун далил сифатида «Бобурнома»дан бир парчани келтиришни лозим деб билдик. Чунки Бобурнинг муҳораба санъати мазкур парчада аниқроқ кўзга ташланади. «Зуннун арғун агарчи мардона киши эди, вале хасис ва молдўст ва раъй ва ҳисобдин йироқроқ ва кавокрак ва телбарак киши эди. Бу фурсатлардаким, Ҳирида оға-ини ширкат била подшоҳ эдилар (яъни Бадиуззамон ва Музаффар мирзолар — **Ҳ.Қ.**). Бадиуззамон мирзо қошида бу соҳибихтиёр эди, нечукким мазкур бўлди, молдўстлиғи жиҳатидин Муҳаммад Бурундуқнинг шаҳарда турмоғиға рози бўлмади, ўзи шаҳарда турар хаёл қилди, ани ҳам ўхшата олмади. Анинг гўллук ва телбалиғиға ҳеч нима мундин яхшироқ далил бўлурмиким, зарроқ ва таммоъ элнинг ёлғон ва хушомадин қабул қилиб, ўзини фазиҳат ва расво қилди».

Бунда Бобурга энг алам қилган жиҳат шуки, Зуннун арғун ғанимларнинг ҳийлаларини асос сифатида қабул қилган («бир неча шайх ва мулло анга келиб дерларким, Қутб бизнинг била ихтилот қиладур, санга «ҳизабруллоҳ» лақаб (унвон) бўлди, сен ўзбакни олғунгдур»). Бобур Зуннун арғундек неча жангу жадал кўрган шахснинг сохта унвонга учиб иш кўришини ғирт

аҳмақона амал, деб билади. У муллаларнинг, сен Шайбонийхонни албатта енгасан, чунки сенга шу унвонни бердик, деганига ишониб, «қирқ-эллик минг ўзбакнинг ўтрусида юз-юз элликча кишиси била ўқ олиб тебрарлар. Зуннунни олиб ўлтуруб, бошини кестилар.» Ҳаял ўтмай Шайбонийхон енгилгина Ҳиротни эгаллаб, ўз мақсадига эришади.

1502 — 1503-йиллар, яъни Заҳириддин Бобур темурийзодаларнинг ўзаро низо ва курашларидан озор чекиб, енгилиб, борар ерини билмай, Тошкентдаги хон додалари, қариндошлари томон отланган пайт. Шунда ҳам у Андижон ёки Самарқандни эгаллаб олишни эмас, энди-энди бош кўтараётган Шайбонийхонга қарши курашишни бош мақсад деб билган. Бироқ султонзодаларга унинг бу борадаги фикри бориб етмаганидан афсусланади ва бу қарашига Саъдий Шерозийнинг рубоийси билан урғу беради: «Шайбоқхондек ғаним пайдо бўлибтур, мунинг зарари туркка ва мўғулға мусовидур. Мунинг фикрини ҳололиқтаким, улусни ҳануз яхши босмайдур ва кўп улғаймайдур, қилмоқлик вожибдур. Нечукким, дебдурлар:

Имрўз бикуш чу метавон кушт,
Оташ чу баланд шуд жаҳон сўхт.
Магзорки зиҳ кунад камонро,
Душман чу ба тир метавон дўхт».

(Мазмуни: Кучинг етар экан, оловни вақтидаёқ ўчир. Агар аланга олса, жаҳонни куйдиради. Душманни ўқ билан уришга қодир экансан, уни камон керишига қўйма).

Заҳириддин Бобурнинг бу қараши ҳаял ўтмай ўз исботини топа бошлайди. Бобур бу ҳийлакор, кучли ғанимидан ҳадиксирамади. У иккинчи марта Самарқандни эгаллаганида Шайбонийхон шаҳар қалъасини қамал қилиб, ичкарига киришга уринади. Қамалда қолган Самарқанд аҳли Бобурга ёрдам беради. Бобур Ҳусайн Бойқаро ва темурийзодалардан кўмак кутади, уларни бирликка чақиради, аммо «Султон Ҳусайн мирзодек мардона ва соҳиб тажриба подшоҳ бизга (яъни Бобурга — **Ҳ.Қ.**) мадад қилмай, бизга кўнгул кўмаклар бериб, элчи йибормай, Шайбоқхонга Камолиддин Ҳусайн Гозиргоҳийни муҳосара вақтида элчиликка» юборади.

Бу эса Заҳириддин Бобурга қаттиқ таъсир қилади. Бир томондан, қамалда қолган Самарқанд аҳлининг ночор аҳволи, иккинчи томондан, Бобур сафдошларининг номардлиги муҳораба майдонида ғолиб келишга бўлган барча интилишларни пучга чиқаради. Бунинг устига Шайбонийхондан ташқари, Бобурни таъқиб этиб юрган Аҳмад Танбал Андижондан Пскентга келган. Бироқ унга қарши турадиган Султон Маҳмудхон «уруш кишиси эмас эди». Бобурнинг бу шахсга берган баҳосида ўзининг ҳарбий маҳоратга муносабати акс этган. Унингча, бек, аскар жангда душмандан қўрқса, уларнинг қадри йўқ. Кураш — мардлар майдони: «Султон Маҳмудхон уруш кишиси эмас эди. Синоҳийликдин бисёр орий эди. Танбал била ўтру бўлғон чоғ хондин бедилона аҳвол ва афъол зоҳир бўлур. Аҳмадбек турк киши эди (Бобур қарашида «турк киши» ибораси қишлоқлик қўрқмас, дангалчи, яхши сарбоз маъноларини ҳам билдиради — **Ҳ.Қ.**), вале мардона ва давлатхоҳ эди. Ғариб дурушт айтур, дерким, бу Танбал не миқдор кишидурким, мунча дағдаға ва тараддуд тортарсиз. Агар кўзунгиз қўрқса, кўзунгизни боғлаб юруб рўбарў бўлалинг».

Бу фактларда Бобурнинг уруш олиб бориш услубига хос бир шакл кўзга ташланади. Унингча, киши қанчалик моҳир бўлмасин, ёв билан олишишда аниқ мақсади, юракдан интилиши билан бирга, албатта, атрофдагиларнинг садоқати, кўмаги зарур. Яъни юксак ҳарбий маҳоратни рўёбга чиқариш учун аниқ фикр, қараш, концепция лозим: «Бурунғилар дебтурларким, қўрғон беркитмакликка бош керак, икки қўл керак, икки бут керак: бош сардор бўлғай. Икки қўл икки тарафтин келур кўмак ва мадад бўлғай. Икки бут қўрғоннинг суйи била заҳираси бўлғай. Биз бу атроф ва жавонибдағилардин кўмак ва мадад кўз тутарбиз, булар худ ҳар қайси бир ўзга хаёлда».

Заҳириддин Бобур ўзининг ҳисобсиз муҳорабалари давомида ушбу ҳарбий назариясига амал қилган. У хоҳ Хуросон, хоҳ Афғонистон ёки Ҳиндистондаги вилоятлар, қишлоқ ва шаҳарларни ўз тасарруфига киритаркан, кейинги юришлари, юрт олишларида юқоридаги қарашига содиқ қолган. Бу унинг буюк аждодларидан олган сабоғи эди. Унинг иқрорича, агар темурий шаҳзодаларда бирлик ҳукм сурганда, Шайбонийга Самарқандни қолдирмас, у билан ўзи истамаган сулҳга рози бўлмас эди («агар бир тарафдан умидворлиқ бўлса эди, ё заҳира бўлса, сулҳ сўзига ким қулоқ солар эди»).

Биз Бобурнинг ҳарбий қарашларини кўриб чиқиш учун атайин унинг Шайбонийхонга бўлган муносабатини асос қилиб олдик, нисбатан кенг тўхталдик. Худди шу муносабат — Бобурнинг ҳарбий концепциясини ташкил этади, десак хато қилмасмиз. Бобур ҳарбий юришлари давомида қўрқмаслик, жонфидолик, лашкарни ўзига эргаштириш, уруш майдонида шахсий мардлик кўрсатиш, хиёнатга нафрат, оддий аскар жасоратини қадрлаш, ҳар бир муҳорабага янгича ёндашиш, бой берилган жангдан андуҳга тушмасдан сабоқ олиш каби хислатларни ўзида тарбиялади, шуларга амал қилди. У ўзга юртларни эгаллаб, мол-мулкка, бойликка эгалик қилар, бўйсунмаганларга қақшатқич зарба бериш билан бирга, ҳар бир муҳорабани уруш қонунияти, тартибига мос олиб боришга интилган. Масалан, у афғон ва ҳинд ўлкаларини бирин-кетин эгаллаб, туркийлар тасарруфидаги юртларга кирганида, лашкарларига бу юрт аҳолисининг ҳатто «ип учи, игна синуғлариға»ча тегмасликни ҳукм этган. Иборага эътибор беринг. Одатда, игна билан кийим тикаётганда ип узилиб, озгина қисми игнанинг тешигида қоладики, уни олиб ташлайдилар, яъни бу узуқ парча яроқсиз. Игна синса ҳам шундай ярокқсиз бўлиб қолади. Демак, Бобур туркий қавм яшаб турган, темурийлар тасарруфига кирган юртлардан ҳатто шундай мутлақо ярокқсиз нарсани ҳам олишни ман этиб, ўз фикрини образли ифодалаган.

Бобурнинг бу ҳарбий сиёсати фақат мол-мулкка дахлдор бўлмай, балки бу ўлка одамлари билан яхши муомала қилишни «вожиб ва лозим», деб билганида ҳам кўринади: «Чун ҳамиша Ҳиндустон олмоқ хотирда эди, бу бир неча вилоятларким, Бҳайра ва Хушоб ва Чиноб ва Чанут бўлғай, неча маҳал турк тасарруфида эди, буларни худ мулкимиздек тасаввур қилур эдук. Зўр била ё сулҳ била ўзимизнинг мутасарриф бўлурумизға мутаяққин эдук. Бу жиҳатдин бу тоғ эли била яхши маош қилмоқ вожиб ва лозим эди. Фармон бўлдиким, ҳеч ким буларнинг гала-қораларига, балки ип учи, игна синуғлариға атроф ва навоҳида зарар ва нуқсон еткурмасун».

Албатта, Бобурнинг бу дастлабки адолати айрим жойда салбий натижа берган бўлса ҳам, кейинроқ тартибсизликка чек қўйган.

Бобур Мовароуннаҳрда, Ҳисорда олиб борган жангларда Султон Маҳмуд мирзонинг машҳур беки Хисравшоҳ билан кўп тўқнашган. «Бобурнома»да муаллиф бу шахс ҳақида анча батафсил маълумот берган. Толе унга рост келиб, лашкарлари сони 20-30 мингдан ошганини таъкидлаган Бобур, Хисравшоҳда муҳораба саводининг чалалиги, уруш вазиятини саркарда сифатида яхши билмаслиги боис шармандаларча шикаст топганини ёзади. Бунгача у Хисравшоҳ шахсиятига баҳо берар экан, уни шахс сифатида ҳам, лашкарбоши сифатида ҳам салбий баҳолайди («агарчи намози қилур эди ва таомда парҳиз қилур эди вале тийра ва фосиқ эди, гавдан ва бефаҳм ва бевафо ва ҳаромнамак киши эди...») Шайбонийхон Ҳиротни эгаллагач, Қундузда макон топган Хисравшоҳни ҳам таъқиб этади. Хисравшоҳ Бобур пойтахт этган Кобулга қараб юриш қиларкан, ўзининг паст ахлоқлиги, зулми боис лашкарлари мол-мулкларини кўтариб уй-уйларига кетишади, кўпчилиги Бобур томон ўтади. Бундай вазиятда Бобур иқтидорли лашкарбоши сифатида иш кўради: Ҳиротдан бирга қайтаётган кам сонли аскарлари билан Ҳиндукуш тоғидан қийинчилик билан ошганига қарамай, Души водийсидаги Андароб дарёси ёқасида ҳарбий жиҳатдан кучли, аммо айни пайтда забунликка юз тутаётган ғаними Хисравшоҳ билан учрашади. Ўзи оғир ҳолатда, Шайбонийхон таъқибидан Қандаҳордан Кобулга чекинаётган бўлса-да, юксак мардлик, шижоат, ўзига ишонч билан минглаб лашкарли Хисравшоҳни сулҳга мажбур этади. Унинг бу ҳарбий тактикаси кейинроқ унга Ҳиндистонда кам сонли лашкар билан кўп сонли ғаним устидан ғолиб чиқишида яхши тажриба сифатида жуда қўл келади.

Дастлаб Бобурни «бир лак, балки икки лак» (юз минг, балки икки юз минг) лашкари, икки мингдан ортиқ жанговар фили ва қанчадан-қанча ҳарбий восита ва қуроли бўлган ҳинд саркардаси Иброҳим Лўдийга қарши курашиш ваҳимаси босади. Бироқ кўплаб муҳорабаларни кўрган, Хисравшоҳдек донгдор саркардани идрок ва уруш саводи билан енгган Бобур, аввало, Лўдий қаламравидаги ҳолатни ўрганади. Ҳиндистондаги номувофиқ сиёсий ҳолат, рожаларнинг тарқоқлиги, уларнинг Иброҳим Лўдий ҳукмронлигидан безгани Бобурнинг бу ўлкага кириши учун қулай шароит туғдиради.

Бобур Панипат жангида, бугунги кун тили билан айтганда, разведкадан кенг фойдаланган. У жойларга ўз кишиларини юбориб, маълумот йиғган («Ул юрттин дарё ёқалай қуйиға боқа икки кўч кўчулуб эдиким, тил тута борғонлардин Ҳайдарқули хабар келтирдиким, Довудхон Ҳайтимхонни беш-олти минг киши била миёни Дуоб сари кечурубтур. Уч-тўрт куруҳ Иброҳимнинг доирасидин берирак доира уруб ўлтурубтур»; «Хожа Калоннинг навкари Ҳайдарқулини тил тута юборилди»). «Бобурнома»да Бобурнинг разведка хизматидан кенг фойдаланганини ҳақида кўпгина далиллар борки, бу унинг ҳарб маҳоратини таҳлил этишда алоҳида мавзу бўлиб, махсус тадқиқотни тақозо этади.

Бобур, аввало, рақиби Иброҳим Лўдий характерининг нозик жиҳатларигача, оила аъзолари, онаси, хуллас, керакли деб ҳисоблаган жамики маълумотларга эга бўлганидан сўнггина унга қарши курашга киради. Масалан, Иброҳим Лўдий қанчалик бой бўлмасин, табиатида мумсиклик ғолиблигини билган Бобур Ҳиндистонни забт этгандан сўнг Иброҳим қўл остидагиларни ўзига тобе этиб, ер, мулк, катта инъомлар беради.

Иброҳим Лўдий ҳақида батафсил маълумотга эга бўлган Бобур унинг хусусиятларини қуйидагича қисқа, аниқ баён этади: «Тенгри рост келтурди, не йигитини рози қила олди, не хазинасини улаша олди. Қайдин йигитини ризо қила олурким, табиатиға имсок кўп ғолиб эди. Ўзи ярмоқ йиғиштирмоққа беҳад толиб, бетажриба йигит эди. Не келиши саранжомлиқ эди, не туриши, не юруши эҳтимомлиқ эди, не уруши». Ушбу парчадаги охирги иборага эътибор берайлик. Унда Лўдийнинг урушга лаёқати йўқлиги барча камчиликларидан сўнг ифода этилган. Бу билан Бобур уруш майдонидаги ютуқ, муҳораба илми, аввало, саркарданинг юксак инсоний хусусияти, қўл остидагиларга одилона муносабати, шахсий намуна кўрсатиши билан боғлиқлигини билдирмоқда. Буни биз юқорида муаллифнинг Хисравшоҳ, Шайбонийхон, Ҳусайн Бойқаро ва бошқа бекларга берган баҳоларида ҳам кўрдик.

Бобур рақиби Иброҳим Лўдий билан боғлиқ ҳинд ўлкасига оид барча маълумотларга эга бўлгач, урушга тайёрланишга киришади: хабарчилари (разведка) орқали етказилган маълумотларини жамлайди, умумлаштиради, хулосалар чиқаради. Разведка маълумотларида душманнинг қадам-бақадам ҳаракати, сони, қайси маҳалда қўним топганигача аниқликда берилган. Иброҳим кучини аниқ тасаввур этиш учун «тил» қўлга олиш ҳам режалаштирилган: «Иброҳим ўрдусидин ҳам мутавотир хабарлар кела бошладиким, бир куруҳ-икки куруҳ кўчуб ҳар юртта икки-уч кун мақом қила-қила келадур. Биз ҳам мутаважжиҳ бўлуб, Шоҳободдин ора икки қўнуб, Жуун дарёсининг ёқосиға Сарсава тўғриси келиб туштук. Хожа Калоннинг навкари Ҳайдарқулини тил тута юборилди». Бобур жангга киришишдан олдин бу ернинг иқлимидан тортиб, географик шароитигача инобатга олган.

Ана шу тадбирлар маромига етгандан сўнг урушни олиб боришга ҳозирлик кўрилади. Бунда Бобур аввалги муҳорабаларда орттирган тажрибасидан келиб чиқиб, қурол-аслаҳасига ўзгартишлар киритади, «Рум дастури била» ҳарбий аробаларни урушга мослайди. Бу иш анча вақтни олса-да, сабр билан кутади: «Рум дастури била аробаларнинг орасида занжир ўрнига хомидин арғамчилар эшиб, бир-бирига боғлайдилар. Ҳар икки ароба орасида олти-етти тўра бўлғай. Туфангандозлар бу ароба ва тўраларнинг кейнида туруб, туфанг отқайлар. Бу асбобнинг тартиби жиҳатидин беш-олти кун бу юртта таваққуф бўлди».

«Бобурнома»дан келтирилган юқоридаги парча ҳарбий санъатимиз тарихига оид дарсликка киритилиб, таҳлил этилиб, бугунги ёш зобиту аскарларга дастур сифатида тақдим этилиши лозим. Эътибор берсак, бунда Бобур муҳораба майдонида ўз лашкарларининг жанг асносида омон қолишини ўйлаб, туфангчилардан сўнг пиёда ва бошқа кучларни жойлаштирганига гувоҳ бўламиз. У моҳир саркарда сифатида ғалабага элтувчи бу режаси битмагунча душман сари интилишни маъқул кўрмаган. «Бобурнома»да ҳарбий қўлланма ва дарсликларга киритиш мумкин бўлган бундай мисоллар сероб.

Иброҳим Лўдийнинг икки мингга яқин урушқоқ фили Бобурни кўп ўйлантиради. Бунинг устига, жанговар кемалари ҳам душманнинг куч жиҳатдан устунлигини таъминлаган. Шу боис, у жанговар тўп ясаш устида жиддий ишлайди. Унинг Уста Алиқули билан бирга олиб борган узоқ изланишлари ўзининг юксак натижасини беради: мисли кўрилмаган, 1500 — 2000 метргача бўлган нишонни уришга қодир тўплар яратилади. Бу аслаҳадан Иброҳим Лўдийнинг тўпни кўрмаган аскарлари ваҳимага тушади, тўплардан ғанимнинг кемаларига қаттиқ зарбалар берилади: «Бир неча кун кўпрук боғлагунча устод Алиқули яхшилар тош отти. Аввалғи кун секкиз тош отти, иккинчи кун ўн олти тош отти».

Бобур урушга тўла-тўкис ҳозирлик кўргандан сўнг, охирги масалага ўтади, яъни бўлажак муҳорабани барча бек, султон ва аскарлари билан маслаҳатлашиб олади. «Бобурнома»даги далиллар шундан гувоҳлик берадики, Бобур қайси муҳораба, жанг ва тўқнашувга бормасин, ўз қўл остидагиларининг маслаҳатисиз иш кўрмаган. Бугунги ибора билан айтганда, ҳарб ишини демократик асосда олиб борган. Айрим ҳолатларда у ўзи, ҳеч кимнинг фикрини қабул қилмай ҳукм чиқарган. Масалан, Ҳиндистондаги юришларидан бирини бошлаш арафасида мунажжими уни жангга киришдан тўхтатмоқчи бўлади. Бироқ ўз кучи, аскарлари шижоатига ишонган Бобур жасорат кўрсатиб, муҳорабани бошлайди ва ғалабага эришади: «Муҳаммад Шариф мунажжим шумнафас агарчи манга (яъни Бобурга — **Ҳ.Қ.**) айтур ёроси йўқ эди, ҳар кимга йўлукса муболағалар била айтур эдиким: «Бу айёмда Миррих ғарб соридур, ҳар ким бу тарафдин урушса мағлуб бўлур»... Анинг бу паришон сўзлариға гўш қилмай, қилур ишларимизни тикилмай, уруш ишида бажид ва масоф қилмоққа мустаид бўлдук».

Унинг қўл остидагилари билан бамаслаҳат иш кўриши кўпинча яхши натижалар билан тугаган, лашкарбоши сифатидаги обрўсининг юксалишига сабаб бўлган. Масалан, у Аҳмад Танбал билан олиб борган урушнинг энг мураккаб лаҳзасида ўз қарорини беклари билан ҳамфикрликда ҳал қилишни маъқул кўради: «Урушқа таъйин бўлғонларни ерлик — ериға турғузуб, машварат қилмоққа отамнинг гўрхонасига келиб тушуб, Жаҳонгир Мирзони ҳам тиладим. Муҳаммад Дўст ёнди, Шайх Боязид била Қанбар Алибек келдилар. Мақбаранинг жанубий айвонида машварат қилмоқда эдук...»

Хуллас, Иброҳим Лўдийга қарши уруш бошлашдан олдин Бобур ҳамманинг ризолигини олади, бўлажак қаттиқ уруш шароити билан бекларини таништириб, уруш режасини ўртага қўяди: «Ва бу асбоб ва олот тайёр ва мукаммал бўлғондан сўнг, тамом бекларни ва сўз билур ўбдон йигитларни даги кенгашига тилаб, ом кенгаш қилиб, раъйлар мунга қарор топтиким, Панипат шаҳредур, маҳаллот ва уйлари қалин, ҳар тараф маҳаллот ва уйлар бўлур, яна атрофини ароба ва тўра била беркитиб, туфангандоз ва яёқни ароба ва тўра орқасида таъйин қилмоқ керак».

«Бобурнома»да Панипат жанги батафсил баён этилган. Унда тадбиркор, ишбилармон, моҳир саркарда, қўрқмас жангчи Бобурнинг ички кечинмалари билан бирга, юксак ҳарбий жасорати, муҳораба маҳорати турли қирраларда ўз аксини топган. Бу қонли, нисбатан узоқ муҳораба ҳар иккала томон учун ҳам ҳисобсиз қурбонликларни «ҳадя» этган.

Уруш Бобур фойдасига ҳал бўлиб, у жуда кам сонли лашкари билан қарийб икки юз минг жангчи, кучли ҳарбий аслаҳа ва воситаларга эга Иброҳим Лўдий устидан ғалаба қозонади. Муҳорабада ғолиб келиш учун лашкар сони муҳим эмаслигини, ҳарбий савод, мардлик ва жасорат, идрок ва ижодкорлик билан бирга саркарданинг юксак инсоний фазилатлари, хиёнатга муросасизлигини бош омил деб ҳисоблаган Заҳириддин Бобур бу дафъа ҳам ҳақ бўлиб чиқади — унинг ҳарбий назарий қарашлари яна бир карра исботини топади.

Биз юқорида Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳарбий маҳоратининг айрим қирраларини ёритишга уриндик, холос. Буюк саркарданинг ҳарбий истеъдодига оид синчиклаб ўрганиладиган жиҳатлар кўп. Урушнинг салбий оқибати, бек ва зобитларнинг хиёнаткорлиги, мақсадсиз уруш — умр заволи эканлиги, ҳарбий сафарбарлик сирлари, оддий аскар жасорати ва унга Бобурнинг муносабати, қалъа қуриш санъати ва уни беркитиш муаммоси, қўрғоннинг жойини танлаш сирлари, муҳораба олиб боришда жойнинг стратегик аҳамияти, армия ва озиқа заҳираси, асирга муносабат, ҳарбий ҳийлалар ва уни ўрнида қўллаш, разведка ва парол, муҳорабани бошқаришда шахснинг мавқеи, давлат бошлиғининг юрт бошқариш лаёқати ва бошқа масалалар шулар жумласидан. Булар орасида энг диққатга лойиқ жиҳат — бу Заҳириддин Бобурнинг жанг майдонидаги шахсий жасорати мавзуидир.

Ҳасан ҚУДРАТУЛЛАЕВ,
филология фанлари доктори

БОБУР ҚАНДАЙ ХАСТАЛИКДАН ВАФОТ ЭТГАН?

ТАДҚИҚОТ, АХБОРОТ

"Бобурнома"ни ҳар гал ўқиганимда ҳам жисмонан, ҳам ақлан бақувват инсон бўлган Бобурнинг жуда ёш — 47 ёшда ҳаётдан кўз юмгани мени таажжубга солади. Кўп жангу жадаллар жароҳатларига бардош берган Бобур ўз ватанида амалга оширолмаган тадбирларни Ҳинд элида амалга ошириб, у юртда бор-йўғи 5 йил умр кўрди, 47 ёшида — отаси Умаршайх ёшида оламдан ўтди.

Бобур оғир жангларда кўп жароҳатлар олади, лекин омон қолади. Шунда у қуйидаги байтни ёзади:

Агар тиғи олам бижунбад зи жой,
Набуррад раге то нахоҳад Худой.

(Мазмуни: Агар олам тиғи ўз тиғидан қўзғолса, Худо хоҳламаса, бирор томирни ҳам қирқмайди.)

Маълумки, Ҳиндистон дори-дармон, мислсиз кўп хил гиёҳларга бой ўлка. Шу билан бирга, заҳарли ўсимлик ва жондорларнинг энг хавфлилари ҳам шу ўлкада мавжуд: илон заҳри, қорақурт заҳри, таркибида кучли заҳари бор гиёҳлар, ўсимликлар (кураре меваси ва бошқалар).

Мен табобат ходими сифатида Бобур ва унинг ҳаётига оид тарихий манбаларда шоир ҳаётининг сўнгги йилларидаги ҳол-аҳволи, руҳияти ва, ниҳоят, унинг жисмоний ҳолатининг баёнига эътибор бердим. "Бобурнома"да, Гулбаданбегимнинг "Ҳумоюннома" асарида ёзилишича, Иброҳим Лўдийнинг онаси Байда берган заҳардан Бобур заҳарланади ва оғир касалга чалинади, аммо тирик қолади.

Манбаларда баён этилишича, шу таомни Бобур билан бирга истеъмол қилган бир ходим ўша заҳоти ўлади. Берилган заҳар жуда кучли бўлган. Бу ҳолат Бобурнинг жисмоний бақувватлигини кўрсатувчи яна бир фактдир. Аммо унинг саломатлиги бутунлай тикланиб кетмайди. Кундан-кунга аҳволи оғирлашиб бораверади. Аҳволи ёмонлашишининг тиббий манзараси сурункали жигар касаллигини, аниқроғи, сурункали токсик гепатитни эслатади. Бу касаллик эса айнан жигар тўқимасини емирувчи заҳар — гепататроп модда таъсирида келиб чиқиши мумкин.

Байда Бобурни ўрта аср Шарқ давлатларида кенг тарқалган маргимуш ёки циан бирикмаси бор модда билан заҳарлаган бўлиши эҳтимолдан холи эмас. Бу моддалар, шубҳасиз, жигар тўқимасига ўткир заҳарланиш даври тугагандан сўнг ҳам, жигар паренхимасида нейтраллаш фаолияти сустлашганлиги сабабли, сурункали равишда ички аъзоларда салбий ўзгаришлар давом этишига олиб келади. Албатта, бундай хулосани тахмин қилиш мумкин. Чунки бу масалада бирорта аниқроқ, тиббиётга яқин манбаъ учратмадик. "Бобурнома"даги қуйидаги мисралар юқорида айтилган фикрларни тасдиқлаши мумкин: "*Якшанба куни, муҳаррам ойининг ўн олтисида иситтим, титрадим, навбат-навбат бўлди. Йигирма беш-йигирма олти кунга тортти. Доруйи кор ичтим. Охир басит яраштн, уйқусизлиғ ва ташналиғдин бисёр ташвиш торттим. Бу мараз айёмида уч-тўрт рубоий айтилди. Ул жумладин бири будур:*

Жисмимда иситма кунда маҳкам бўладур,
Кўздин ўчадур уйқу чу охшам бўладур.
Ҳар иккаласи ғамим била сабримдек,
Борғон сайи бу ортадур, ул кам бўладур".

Пиримқул Қодировнинг "Юлдузли тунлар" асарида Бобурнинг кундан-кунга қувватсизланиб бориши, рангининг вақти-вақти билан сарғайиши, ориқлаб кетиши, уйқусизлиги ҳақида кўп баён этилади: "*— Ҳумоюн ўғлим, Байда менга заҳар берганидан бери ҳеч ўзимга келолмайман. Қолган кучим ижодга етса ҳам хўп гап. Энди давлат юкини сен елкангга олмоғинг керак*". Яна: "*Мезон ўтиб, қавс ойи кирганда Бобурнинг касаллиги баттар оғирлашди. Бирор жойида яра ёки шиш йўқ, лекин нуқул ичи куяди, иситмаси кўтарилиб, бетоқат бўлади, уйқусизлик қийнайди, ранги кун сайин сўлиб боради*"; "*Ҳумоюн келса, отаси ўз хобгоҳида баланд оқ тўшакда терга ботиб ётибди. Ранги сап-сариқ бўлиб кетган...*"

Юқоридаги аломатлар: у уйқусизлик, бетоқатлик, сарғайиш, ориқлаш, жигарнинг антитоксик, яъни организмдаги қонни заҳарли моддалардан тозалаш хусусияти йўқолганлигидан, тозаланиши зарур бўлган ичак тизимларидан сўрилиб борувчи қон жигарда зарарсизланмасдан танага, марказий асаб тизимига тарқалаётганидан далолат беради. Чунки организмдаги 3500-4000 мл. қон жигар паренхимасидан тозаланиб ўтиб танага тарқалиши керак. Жигарнинг бу асосий фаолиятининг бутунлай издан чиқиши юқорида баён этилган манзарага олиб келади.

Шундан келиб чиқиб, Заҳириддин Муҳаммад Бобур сурункали жигар фаолиятининг етишмовчилиги — гепатаргиядан кўз юмган, деган тахминни илгари суриш мумкин.

Кенжабек Субутой ўғли ДОЛИМОВ,
тиббиёт фанлари номзоди

АКС-САДО

САНАМАЙ САККИЗ ДЕМАНГ!

Адабиётшунос Йўлдош Солижоновнинг "Шоир кўп, аммо шеър-чи? Ёхуд шеъриятда сўз қаҳатчилиги" мақоласидан бугунги шеъриятимизда бўй кўрсатаётган баъзи тенденциялар борасида куюнчаклик билан баҳс юритилганлиги киши диққатини ўзига тортади. Шу мақолага муносабат тариқасида ёзилган айрим чиқишларда, хусусан, Шермурод Субҳоннинг "Қойилмақом шеър" ёхуд шеъриятда очилмаган қўриқ" мақоласида бир қанча мунозарали ўринлар борки, биз улардан айримлари ҳақида ўз мулоҳазаларимизни билдириб ўтишни лозим топдик.

Ҳозир айрим адабиётшунос ва танқидчилар "модерн шеърият" атамасини қўллаб, шеърхонларга кундек равшан поэтик мазмунни, лирик кечинма моҳиятини сирлилаштиришга, шу орқали кўпгина шоирлар ижодидаги умумшеърият майдонида арзимас фикр-туйғуларни бетакрорлик (оригиналлик) ниқоби билан хаспўшлашга интилмоқдалар.

Энг аввало, "модерн" терминини улар қайси маънода қўллашаяпти? Агар "модерн" сўзи соф луғавий маънода қўлланилаётган бўлса, унда бу сўз ҳозирги, замонавий, янги шеърият маъносини англатади. Ҳақиқатан ҳам "модерн" термини шу маънода истифода этилаётган бўлса, у ҳолда тилимизга унча ёпишмай турган "модерн" ўрнига *янги шеърият, ҳозирги шеърият* деб юритган маъқул эмасми? Ёки "модерн" терминини қўллаш поэтик моҳияти пуч шеърларни етук шеър даражасига кўтарадими?

Агар "модерн" термини Ғарбдаги модернизм, яъни ўнлаб оқимларни ўз ичига олган йўналиш маъносида ишлатилаётган бўлса, у ҳолда шеъриятимиздаги модернчиларнинг ғоявий-эстетик концепциялари нималардан иборат? Улар Ғарб шеъриятига тақлид қилиб, шаклбозлик орқали оригиналликка эришмоқчи бўладилар. Масалан, шеърни қофиясиз ёзиш мумкин ва бундай шеър ҳозиргача қадар ҳам мавжуд эди, аниқроғи, улар оқ шеър деб аталарди.

Сарбаст шеърга келсак, ушбу шеърий системага ҳеч ким қарши эмас. Албатта, кучли ҳиссий шиддат ва кенг фикрий қамровни бир асар ичига жойлаш эҳтиёжи сарбастнинг юзага келишига сабаб бўлди. Бевосита ижодкор қалбидаги кечинмалар пўртанасини жиловлаш, уни бирор нарсага йўналтириш бугун эмас, балки ўтган асрнинг 20-йилларидаёқ шоирларимиз томонидан адабий амалиёт олдига қўйилган эди. Ижодкор "мен"и орқали жамият, жамият орқали давр руҳини бериш жиҳатидан сарбаст шеър ўзини тўла оқлайди. Шу боис унинг бугунги шеъриятимиздаги ўрни, аҳамияти ва имконияти ҳақида диссертациялар ёқланмоқда, монография ва мақолалар эълон қилинмоқда. Бизнингча, Й.Солижонов ҳам шеъриятимиздаги бу бадиий системага хайрихоҳ. Фақат у янги шеърий системалар ниқоби остида поэтик сўзнинг қадр-қиммати пасайиб кетаётганлигидан куюнади, холос.

Энди тиниш белгиларсиз шеърларга келсак, бу ҳам ижодкорнинг хоҳиши. У истаса — тиниш белгисиз, истаса — бош ҳарфларсиз, истаса — қофиясиз ёзсин, бу — унинг таъби. Аммо қўлига қалам олган ҳар бир ижодкорнинг шеърият мухлисларига айтадиган янги гапи бўлсин.

Шу маънода тиниш белгилари шеърий матннинг шунчаки безаги эмас, улар матннинг мантиқи, фикрий оқимни тартибга солувчи қонун-қоидалари, лирик кечинманинг фаввorasимон отилиб турувчи шиддатини изчил йўналтирувчи поэтик мазмуннинг — шеърий синтаксиснинг муҳим ўлчамлари, талабларидир.

Тиниш белгисисиз ёзилаётган шеърлар билан мунтазам танишиб бораяпмиз ва шунга амин бўлаяпмизки, уларнинг аксариятида жаҳон шеъриятида ҳозиргача айтилган поэтик фикр, эҳтирос ва безовта руҳнинг товланишларини ўзгача таъсирчанликда ифодалашнинг афзалликларини кўра олмаяпмиз. Аксинча, кўпчилик ёш ижодкорлар ўзларидаги поэтик фикр ва туйғулар қашшоқлигини шу йўл билан яширишга уринмоқдалар.

Яна бир нарса ҳақида икки оғиз тўхталмоқчи эдим. Шермурод Субҳон минг йиллик мумтоз шеъриятимизни етказиб келган қўлёзма манбалар билан танишмаганга ўхшайди. Шу сабабли у қуйидагиларни дадил ёзади: "Улкан маданий меросимиз ҳисобланмиш минг йиллик мумтоз шеъриятимиз тиниш белгиларсиз ёзилганлигини кўз олдимизга келтирсак, масала янада ойдинлашади" ("ЎзАС", 2003 йил, 19 сентябр).

Агар у Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар хазинасида сақланаётган минглаб манбалардан лоақал 97-, 667-, 5807-, 1433-, 1809-, В 2095-, 2242-рақамли манбалар билан танишиб чиққанда эди, ўз фикрини қайтариб олган бўларди.

Албатта, мумтоз адабиётдаги тиниш белгилари, уларнинг шаклий кўринишлари ва қўлланиш принциплари бироз бошқачароқ. Бу ҳақда марҳум тилшунос Ҳусан Ғозиевнинг "Ўзбек пунктуациясининг тарихий тараққиёти" (Тошкент, "Фан", 1979) номли китобида кенг маълумот берилган. Олим мазкур китобининг бир жойида қуйидагиларни ёзади: "XI — XIX асрлардаги қўлёзма ва XIX асрдаги нашрий матнларда қирқ саккизта тиниш белгиси қўлланилган. Улардан еттитаси фақат шеърий, ўн иккитаси эса ҳам шеърий, ҳам насрий матнларда, қолган йигирма тўққизтаси фақат насрий матнларда қўлланилган" (43-бет).

Демак, тиниш белгисиз ёки бош ҳарфсиз шеър ёзиш ҳавас қилишга арзигулик ёхуд ижодкорга бетакрорлик бахш этувчи имконият эмас. Энг муҳими шуки, ҳеч қачон санамай саккиз дейиш керак эмас.

Баҳодир САРИМСОҚОВ,
профессор

ҚУТЛАЙМИЗ!

САНЪАТИМИЗ ЖОНКУЯРИ

Эсонбой Ўриновнинг ҳаёт йўлига назар ташласангиз, асосан, Маданият ишлари вазирлиги тизимида меҳнат қилганини кўрасиз. Бу камтарин ва меҳнаткаш инсон театр амалиёти ҳамда педагогикаси қатори маданий-маърифий соҳаларда ҳам баракали фаолият кўрсатди. Аброр Ҳидоятов (собиқ "Ёш гвардия") номидаги ўзбек давлат драма театрининг ташкилотчилари сафида бўлди. Машҳур санъаткорлар Т.Режаметов, И.Эргашев, Ш.Азизова, М.Аҳмедовлар иштирокида яратилган ажойиб саҳна асарларини томошабинлар ҳукмига ҳавола этишга ҳисса қўшди. Чилонзор туманидаги 5-маданият уйи директори вазифасида ишлаб, шаҳар ва туманда бадиий ҳаваскорликни ривожлантиришда фаол қатнашди.

1974 йили Санъат институтини тугатгач, Э.Ўринов бир муддат шу даргоҳда ишлади, сўнг Маданият ишлари вазирлигида фаолият бошлади. Бу даргоҳда ўз соҳасининг билимдонлари билан ҳамкорликда ишлаб, кўп нарсани ўрганди. Вазирликдаги фаолияти маданият ва санъат соҳасининг фаол ташкилотчиси бўлиб шаклланишида катта аҳамият касб этди.

Э.Ўринов ёш мутахассис сифатида 1978 йили Ўзбек Миллий театри (собиқ Ҳамза номидаги театр) директорининг ўринбосари лавозимига таклиф этилган. Бу даргоҳда театрни бошқариш сир-синоатларини, томошабинлар билан ишлаш жараёнларини ўрганди, отахон театр санъаткорларининг самарали ижодлари учун шарт-шароитлар яратишга интилди, улар билан ҳамнафас бўлди.

Унинг бу интилиш ва изланишлари кейинчалик Ўзбекистон Ёшлар театрида, Тошкент давлат Маданият институтида, Болалар ижодиёти республика марказида турли лавозимларда ишлаганида қўл келди.

1997 йили Эсонбой Ўринов тажрибали мутахассис сифатида Маданият ишлари вазирлигига ишга таклиф этилди. "Наврўз", "Мустақиллик" байрамлари, "Шарқ тароналари" халқаро мусиқа фестивали, буюк алломаларнинг юбилей тантаналари каби барча йирик тадбирларда фаол иштирок этди.

1998 йили "Ўзбектеатр" ижодий-ишлаб чиқариш бирлашмаси ташкил этилгандан бошлаб эса бирлашманинг Театрлар ижодий фаолиятини мувофиқлаштириш ва шакллантириш бошқармаси бошлиғи вазифасида ишлаяпти.

Э.Ўринов қайси жабҳада ишламасин, ҳеч қачон педагоглик фаолиятидан узоқлашгани йўқ. Ҳозирда ўзи таълим олган Тошкент давлат Санъат институтининг "Театршунослик" кафедраси доценти, талабаларга "Ўзбек театри тарихи" фанидан сабоқ бермоқда. Э.Ўринов театршунос сифатида кўплаб мақолалар, тақризлар, услубий ишларнинг муаллифидир.

Маданиятимиз ва санъатимиз жонкуяри, "Шуҳрат" медали соҳиби, толмас тарғиботчи Эсонбой Ўриновни муборак ёши билан самимий қутлаймиз, театр санъати равнақи йўлидаги ишларида ютуқлар тилаймиз.

Ҳамидулла ИКРОМОВ

ЭЪЛОН

Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирлигининг Халқ ижодиёти ва маданий-маърифий ишлар илмий-услубий маркази бўш ўринларга қуйидаги мутахассислик бўйича ходимларни ишга қабул қилади:

1. Халқ ижодиёти соҳаси бўйича — услубиятчи.
2. Маданий-маърифий ишлар бўйича — етакчи йўриқчи.
3. Кино-фото санъати бўйича — йўриқчи.
4. Эстрада мусиқаси ва дискотека йўналиши бўйича — шўъба мудири.

Юқорида қайд этилган лавозимларга ишга кирувчилар олий маълумотли, ўз соҳаси йўналишида камида 5 йил иш стажига эга бўлиши лозим

6. Электр жиҳозларини таъмирловчи.

Мурожаат учун телефонлар: 41-30-72, 40-51-59.
Манзил: Сағбон кўчаси, 16-А уй.
Мўлжал: Эски жўва майдони, Табиат музейи ёнида.
Ишга кирувчилар шанба ва якшанба кунларидан ташқари ҳар куни соат 9.00дан 18.00гача мурожаат қилишлари мумкин.

ҚИРҚ ДАРЁ ШАРҲЛАСИН МАНЗИЛЛАРИМНИ...

Эшқобил ШУКУР

ОВЛОҚДАГИ ЁЛҒИЗ КУЛБАДА

Ташқарида зим-зиё зулмат,
Қора шамол куйлайди: ғир-ғир.
Уйда фонус менга ҳамсуҳбат,
Деразамда йиғлайди ёмғир.

Юрагимнинг туби, қаъридан
Кимдир мени чақира бошлар...
Ташқарида зулмат наҳридан
Деразамга тўкилар ёшлар.

Адирдаги кулба бағрида
Фонус нурин кўради баҳам.
Тушгим келмас юрак қаърига,
Чиққим келмас ташқарига ҳам.

ЧАШМАЖОННИНГ БАЛИҚЛАРИ

Хуршид Давронга

Чашмажоннинг балиқлари —
Балиқлари болалигимнинг...
Қанотли балиқлар, тилла балиқлар
Шаффоф сукунатнинг гунг қушларидай
Сузардилар, учардилар тўлғаниб
Мовий-мовий кўлларида кўнглимнинг,
Олтин балиқлари болалигимнинг...
Момом айтар эди:
«Бу балиқлар оддий балиқлар эмас,
Авлиё балиқлар, валий балиқлар,
Кўр бўлиб қоласан агар ўлдирсанг,
Тентак бўлиб қоласан, озор берсанг гар!»
Кўзларида сузардилар болалигимнинг
Ҳарир қанотларин ёйган балиқлар...
Ҳис ва хаёлларим овларди улар...
Мен ёмон кўрардим балиқ овини.
Отам тоқ тутмасди чашма номини,
Онам тоқ тутмасди чашма номини,
Чашмани «Чашмажон» деб алқарди улар.
Кейин пайдо бўлди абжир овчилар...
Ўргимчак тўридай тўрларда кўрдим:
Овозсиз-овозсиз йиғлар балиқлар...
Гўё сукунатнинг ҳур қизларидай
Овозсиз-овозсиз йиғларди улар.
Кейин... Гала-гала кўрларни кўрдим,
Кейин... Тўда-тўда тентакни кўрдим.
Бир кун Хуршид Даврон ҳикоя қилди:
Олис Фарангистон, Лувр шаҳрида
Одамлар қўлидан ушоқ ейдиган
Эркин, бехавотир балиқлар ҳақида.
Шунда беихтиёр эсимга келди,
Луврдан олисда, умримдан олисда,
Узоқ Чашмажонда менинг қўлимдан
Ушоқ териб еган олтин балиқлар,
Меҳр териб еган менинг кўнглимдан
Қанотли балиқлар, валий балиқлар.
Нақадар олисда энди Чашмажон,
Авлиё балиқлар нақадар олис...
Қанотли туйғулар олис нақадар...

ТАЪНА

Зангори-зангори ўрмон бағрида,
Осмон этагида, шохларга қўниб,
Учса учиб юрибди-да,
битта қуш...
Сизга на хушдир бу,
Сизга на нохуш?..
Қон сўраб улийсиз, ер бўрилари,
Жон тилаб нолийсиз, айёр тулкилар.
Сизга лаънат бўлсин,
Нафс чўрилари!
Сизни қарғиш урсин, урсин кулгилар!
Қора тилларини совуқ ўйнатган,
Жодугар зурёди — маккор илонлар,
Судралинг!
Ўрмаланг, мангу уятда,
Сизга сирин очмас сира осмонлар.
Судралинг, ўрмаланг, маккор илонлар!
Зангори кўналгоҳга қўнганда қўниб,
Учса учиб юрибди-да, битта қуш,
Куйласа куйлабди-да ёниб,
Сизга на хушдир бу,
Сизга на нохуш?..
Шунга-да қўймассиз, ваҳший бўрилар,
Шунга-да қўймассиз, илон, тулкилар.
Хайрият, хайрият, қуш пастга тушмас,
У сичқон хайлини танлаган қушмас.
Хайрият, хайрият, қуш пастга тушмас...

ҚАЛАНДАРНИНГ ТЎРВАСИ

Қаландарнинг тўрвасида ҳамма нарса бор:
кўз ёшлар зурёди —
зубаржад тошлар...
фикр чақнаб ётган
кесилган бошлар...
Қаландарнинг тўрвасида ҳамма нарса бор:
бир парча қотган нон —
бир бутун ҳаёт...
бир кўза кўк уммон —
бир уммон сабот.
Қаландарнинг тўрвасида ҳамма нарса бор:
ўлимнинг байроғи —
уч газ оқ мато,
ҳаётнинг асоси —
сўз ила наво.
Қаландарнинг тўрвасида ҳамма нарса бор:
саратон саҳросин
терлатгувчи қор...
бир сиқим севинч ва
бир боғ яшил зор...
Қаландарнинг тўрвасида ҳамма нарса бор:
ҳаёти, ўлими,
нон-суви, тузи...
Тўрвага яширган ўзини ўзи.
Қаландарнинг тўрвасида ҳамма нарса бор...

* * *

Куйлаётган жилға товушида сен,
Очиққўл шамолнинг ҳовучида мен.
Осмон елкаларин ҳурлигида сен,
Сим-сиёҳ йўқликнинг борлиғида мен.

Сен гулдай очилган сўзлар атрида,
Мен йўлга экилган излар сатрида.
Сен чақмоқ сутини ичиб яшайсан,
Мен дарё ўтини кечиб яшайман.

Ғаройиб севгини яшаймиз икков,
Битта чимилдиқда сув билан олов.

СУКУНАТ ГУЛЛАРИ

Қирқ парда ортида сенинг юрагинг,
Қирқ олтин қопқада қирқта аждаҳо.
Сўзлагим келади, сени сўзлагим,
Лек, тилим гунг гулдай соқов мутлақо.
Қирқ минг тулпор миндим қирқ бир ёшгача,
Шамоллар ёлидан тутиб кўрганман.
Зулфингнинг сири деб ҳокдан тошгача
Сувга олов битик битиб кўрганман.
Қирқ парда ортида сенинг юрагинг,
Қирқ дарё шарҳласин манзилларимни.
Ўтинчим, кўзларинг билан тинглагин
Сукунат гуллари — гунг гулларимни.

ЮЗМА-ЮЗ

«ТОЛСТОЙНИНГ НИЯТИ МЕНИ МАФТУН ЭТГАН»

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Шукур ХОЛМИРЗАЕВ билан суҳбат

— Шукур ака, биласизки, тарбиянинг воситалари кўп. Турли даврларда одамлар тарбиянинг турли усулларига мурожаат қилишган. Ҳатто тарбияда қайси усул афзал, деган баҳслар ҳамон тугагани йўқ. Сиз дунё адабиётининг мумтоз намуналари билан танишсиз ва бу асарларни яратган ижодкорлар ҳаёти, жумладан, уларнинг инсон тарбиясига муносабати ҳақида ҳам яхши биласиз. Хўш, Сизнинг бу масаладаги қарашларингиз қандай, уни қай тарзда баён этган бўлур эдингиз?

— Мен ҳам қай бир даражада «тарбия кўрган» одам сифатида, қолаверса, бир адибнинг Инсон тарбиясига ички бир эҳтиёж-ла қизиқиши тақозоси билан ушбу масала ҳақида ўйлаб-ўйланиб қолардим баъзан.

Қўрни қўзғаганингиз учун раҳмат.

Энди, буюк адибларнинг Инсон тарбиясига муносабати ҳақида сўз юритадиган бўлсак, камина жуда олислаб кетмай, қўшнимиз Русиянинг «олтин асри»да ижод этиб, «дунёнинг талай қисмини забт этган» Лев Толстой ҳазратларининг бу йўриғдаги изланишларию хулосалари ҳақида гапирсам девдим. Ёки Жанубдаги қўшнимиз Ҳиндистоннинг «олтин даври» соҳибларидан Рабендранат Тагор (Тхакур)нинг бу борадаги изланишу топилдиқлари ҳақида гапирсамми? Эсларсиз: бу аллома адиб 30-йилларда бола тарбияси бобида маорифнинг тумларини ўрганиш мақсадида янги Русияга келган ва «Русиядан хатлар» номли рисолаям битган эди.

Келинг, Толтой бобонинг этагини қўйвормайлик.

Маълумингиз, Толстой Ясная Полянада қўним топиб қолганидан кейин беихтиёр Инсоннинг ҳаётдаги ўрни, унинг Аллоҳга эътиқодлари, пироварди, «комил инсон» киму нимадан иборат ва ўша мақомга қандай етмоқ мумкинлиги ҳақида ўйлаб, «Тирилиш» романини ҳам ёзди. Унда бир помешикнинг бир замонлар қилган гуноҳини Ўзи олдида — айни чоғда Тангри қаршисида ювмоқ — покланмоқ учун қилган саъй-ҳаракатлари, ўртаниб тортган изтироблари тасвирланади. Шуниси ажойибки, унга — ўша бош қаҳрамонга (исмлар ёдимдан чиқади-да! Моҳияти қолаверади — нима қилай?) бу борада ҳеч ким, ҳеч бир зот маслаҳат бермаган, дейлик, ғойибдан қандайдир ваҳий-да келмаган. Ҳа, у Ўзи-Ўзлигини поклаш, аниқроғи, ниҳоят, Инсон номига муносиб бўлмоғи учун шу йўлни тутади...

Офарин! Унга эмас, уни Яратган зотга офарин!

— Шукур ака, бир дақиқа. Ўша асарни мен ҳам ўқиганман. Яхши. Лекин, баъзи жойлари одамни ишонтирмайди-да. Масалан, ўша Маслованинг орқасидан сургунларга бориб юришлари қандайдир...

— Тушундим. Сиз-ку — сиз, ўша асар эълон қилинганида, уни дастлаб ўқиб чиққанлардан бири Антон Павлович — Чехов жаноблари ҳам, масалан, «мен фақат ўша мурданинг ётиши тасвирларига ишондим. Мурдани қандай гўзал тасвирлаган. Бошқаси...» ва ҳоказолар деган эди.

Бу — табиий ҳол, албатта. Мен ҳам ишона қолганим йўқ Нехлюдовнинг хатти-ҳаракатларига...

Лекин, Толстойнинг НИЯТИ... мени мафтун этган. Ундай инсонлар инсонига топингим келган. Ҳа, ўша ИНСОНСЕВАРГА... Хуллас, тарбия отли мавзуимизга қайтсак, Толстой Инсон Тарбиясига ўта-ўта жиддий ёндашган экан.

Унинг — минглаб «душлари» бор дворян-бойнинг деҳқон болаларини йиғиб, мактаб очиб, уларни ўқитганини эсланг! Нима зарил келибди экан. Унга бу ишлар? Тағин денг, ўша жужуқларга дарслик китоблари ҳам ёзган-а?

Мактабда — ўзбекча дарсликларимизда ўқиганмиз-ку: «Шер билан кучуквачча», «Айиқ билан икки дўст» ва ҳ. Нима кераги бор эди унга бу ташвишларнинг?!

Шу тобда ўзимизда — айни ўша 30-йилларда чиққан маърифатпарвар адибу шоирларимиз, борингки, зиёлиларимиз бўлмиш — Авлонийлар, Мунавварқорилар, Фитратларни эсламай бўладими? Ўз-ўзидан эсингизга тушиб кетади-я, тавба.

Ана, ўзим ҳам хиёл чалғидим... Гапнинг қисқаси, бу аллома адиб, бу дворян-бойвачча Баркамол инсоннинг шаклланиш жараёнлари ҳақида (инчунин Ўзи-ўзлиги ҳақидаям!) ўйларга толиб, шундай бир хулосага келади.

Мен бу хулосани «ўзлаштирма гап» қилиб баён этаман. Мана, Инсон тарбиясига замин бўлгич омиллар бор: МАКТАБ (ўқитувчилар, сабоқлар...) бор, ОТА-ОНА (демак, жамият-кўй ҳам шу ҳисобга киради) бор. Тағин, умумий МУҲИТ-да мавжуд (давлат сиёсати, манфаатлари, ташвиқотлари...).

Бу УЧОВЛОН, аниқроғи, икковлон ёш вужуднинг камол топиши, баркамол инсон бўлиб етмоғи учун қўлидан келган ҳаракатни қилади: демак, ақли етган қадар (ўзлигидан-да келиб чиқиб) тарбия беради... Аммо, — о, дунёи қўтир, — «тарбия топган» жужуқларнинг тўқсон тўққиз фоизи ота-онасига тортиб кетади...

Толстой ота-онасига тортмаган!

Қарабсизки, бири — анчайин помешик-дворян бўлиб етишибди, бошқа бирови яна «душ»лигича қолаверибди... Уларнинг ҳар иккисида ҳам БАРКАМОЛЛИК кўринмабди.

Толстой ҳазратлари бу ҳолга иқрор бўлганларидан кейин қуйидаги тезис-дастурни олға сурадилар: «ДЕМАК, ИНСОН — бўлажак инсон ЎЗИНИ ЎЗИ тарбия қилиши керак!»

Ўрисчасига: «САМОВОСПИТАНИЕ».

— Қаранг, масаланинг шу тарафи ҳақида жуда кам гапирамиз-а? Менимча, гап адабиётга келиб тақалди?

— Худди шундай... Чунки китоб ўқийдиган кимса — ёшми у, кексами у — қатъи назар, КИТОБ билан юзма-юз қолади. Ундаги — асардаги қаҳрамонлар билан ЎЗИЧА гаплашади. Орага биров тушмайди! Йўқ-йўқ. Китобхоннинг ўзи... ўзини тарбия қила бошлаганини сезмай ҳам қолади. Сиз айтган «турли усуллар»дан Толстой домла айни мана шу усулни «энг самарали усул», деб ҳисоблайди ва шунга буткул ишонч ҳосил қилади. Илло бу ҳолга ЎЗИ мисол — ўзлиги шоҳид...

— Шукур ака, илтимос, Сиз ҳам ўзингиздан-ўзлигингиздан бирон мисол келтириб ўтсангиз. Тарбия бобида.

— Энди мисоллар шу қадар кўпки, ҳатто қандай қадам босишим ҳам ўша — Адабиёт билан боғлиқдек...

Болаликдан тушсам. Иккинчи курс... узр, иккинчи синфларда ўқирдим. Ўша ўзингизга маълуму машҳур «Икки сандиқ» эртак-китобчани ўқиб қолганман. Бу тўғрида ёзганман ҳам... Унда, масалан, «Зумрад сув олгани жилғага тушса, гуллар эгилиб салом берарди», деган жумла бор. Ўлай агар, «гулларнинг эгилиб салом беришига» наинки ишониб қолган эдим, билъакс, уларни илгаригидан ҳам яхшироқ кўриб қолгандим. Оқшомлари баргаклари юмилаётган номозшомгулни кўрсам, «уйқуга кетаётир», деб кулимсирардим. Кейин ҳовлининг чироғини ёқиб қўйсам, қурмағур номозшомгул очилиб кетарди-да, мен: «Алдадим, алдадим!» деб кулардим. Кейин унга раҳмим келарди...

Ёки бўлмасам, ўша... йўқ, иккинчими-учинчими синфнинг «Ватан адабиёти» дарслигида бўлса керак: Қуддус Муҳаммадийнинг «Бол ари» деган шеъри бор. Шеърнинг устида учиб юрган асалари билан атиргулларнинг расмиям солинган эди. Шеърда шундай сатрлар ҳам бор эди:

Бол ари, ҳой, бол ари,
Учиб ўйин сол, ари.
Боғчамизда яйрашиб,
Ғув-ғув нағманг чол, ари...

«Вей, асалари билан гаплашиш мумкин экан-ку?» деб ўйлаган бўлишим аниқ. Ўйламаган эсам-да, арилар билан гаплашадиган бўлувдим. Баъзан уларни қувлаган бўлиб, шу шеърни қўшиқ қилиб куйлардим. Ёки бўлмасам, ўша китобда Зафар Диёрнинг:

Тўрткўз итим ўйнайди.
Ўйнамасам — қўймайди...

деб бошланадиган шеърини ўқиганимдан кейин Қорабой деган маймоқ итимни янаям яхши кўриб қолгандим. Ўша йиллар итлар қулоғидан касал бўлишар, кейин қулоғи... осилиб, боши ҳам ўша томонга қийшайиб, ўлиб кетар эди. Во-о, ўша ит учун қанча қайғурганман:

Энди ким билан ўйнайман,
Қорабой жўра,
Сени соғинаман, бир ўйлаб
кўр-а...

Умуман, «Тарбиатни» дейишим мумкин — менга қайта бошдан севимли қилган, дўстга-ҳамроҳга айлантирган «мактаб ҳам, ота-онам ҳам» — аслида Адабиёт бўлади!

Энди, кап-катта йигит, ҳатто университетнинг қайсидир курсида ўқиётганимда Адабиётнинг менга дафъатан кучли таъсир этган моментларидан бирини айтиб берсам.

Ўшанда Ёзувчилар уюшмаси «Первомайский» деган кўчада — икки қаватли иморатда эди. Биз — толиби илмларни қайсидир домламиз оборган эдилар ўша ерга — қандайдир йиғинга. Шунда йўлакда сотилаётган китобларни кўриб, кимнингдир маслаҳати билан Эрнест Хемингуэйнинг янги чиққан икки жилдлик русча асарларини 25 сўмга сотиб олдим.

Давоми тўртинчи бетда.

Атоқли адибларимиз Абдулла ҚАҲҲОР ва Ойбек.

БАҲС

ТААЖЖУБ

Санжар СОДИҚ, профессор

Бўлди таажжуб қизиқ ҳангомалар,
Арз этайин энди ёзиб номалар.

Шоир Муқимийнинг бу машҳур мисраларини мен мактабга боришимдан аввал ёд олган эдим. Орадан қанча вақт ўтиб, энди улар адабиётшунос олим Ҳотам Умуровнинг 2002 йили чоп этилган **«Адабиёт назарияси»** китобини ўқиётганимда, хаёлимда қайта-қайта жонланаверди. Албатта, бундай ҳолат китобда таажжуб туғдирадиган ўринлар кўплигидан келиб чиққан. Фақат ундай ўринлар таҳлилига ўтишдан аввал адолат юзасидан олий ўқув юртлари учун чиқарилган мазкур нашрда қатор фазилатлари ҳам борлигини эътироф этиш зарур бўлади. Китоб ўзимизда ва чет элларда адабиёт назарияси соҳасида орттирилган тажрибаларни ўрганиш, эътиборга олиш ҳамда имкон борича умумлаштириш натижасида яратилган. Нашрда америкалик тадқиқотчилардан Рене Уэллик, Остин Уорреннинг «Адабиёт назарияси», поляк олими Г.Маркевичнинг «Адабиёт ҳақидаги илмнинг асосий муаммолари» номли машҳур асарлари ютуқларининг ҳисобга олингани бунинг исботи.

Иккинчидан, китобдаги фикрлар жаҳон ёки рус ёзувчилариниnggина эмас, балки ўзбек адибларининг қарашлари, асарлари асосида далилланган.

Лекин гўё «Моҳият эътибори билан яхши ёзилган»дек (А.Расулов) кўринувчи дарсликда тез-тез ўта жўн, юзаки фикрлар, талқинлар, унутилган далиллар, исботсиз қарашлар ва номукаммалликлар учрайдики, ҳар гал уларга дуч келганда, китобхоннинг таажжуби ортади. Бундай ўринлар китобнинг деярли барча бўлимларида учрайди ва асарнинг умумий қийматига, ишонтириш қудратига соя солади. Ушбу фикр исботи учун китобнинг «Кириш» қисмидан қуйидаги парчани ўқиш мумкин: «Фақатгина XX асрга келиб, адабиёт назарияси фан сифатида тўлиқ шаклланди. Фитратнинг «Адабиёт қоидалари» (1926) дарслигидан бошланган бу иш И.Султоновнинг «Адабиёт назарияси» дарслиги (1980) билан дастлабки чўққини забт этди» (11-бет).

Бу сўзларни ўқиган деярли ҳар бир адабиёт мутахассиси беихтиёр: «Наҳотки Ҳотам Умуров Фитратнинг китобидан бир йил аввал Абдураҳмон Саъдийнинг «Амалий ҳам назарий адабиёт дарслари» деган дарслиги босилиб чиққанлигини билмаса?» дея таажжубга тушади. Чиндан ҳам Ҳ.Умуровнинг Абдураҳмон Саъдий китобини тилга олмагани ва Ўзбекистонда XX асрда адабиёт назарияси фанининг шаклланиши худди шу асардан бошланишини эътироф этмагани ажабланарли. Агар Ҳ.Умуров буни онгли равишда қилган бўлса, яъни фаннинг шаклланиши мазкур китоб билан бошланмайди, деб ҳисобласа, айни қарашини далиллар воситасида исботлаши зарур эди.

Етарлича исботланмаган, кескин ҳукм сифатида ифодаланган баҳоларни китобда анчагина учратиш мумкин. Бунга иқрор бўлмоқ учун бадиий ҳақиқат билан ҳаёт ҳодисалари ўртасидаги мутаносиблик қонунияти устида фикр юрита туриб, муаллиф Саид Аҳмаднинг «Жимжитлик» романи юзасидан чиқарган қуйидаги ҳукмни эслаш ўринли бўлади: «Бу қонуниятга бўйсунмаган ёзувчи уйдирмага, ҳақиқий ёлғонга, сув юзасидаги кўпикка эътибор беради ва ҳаёт ҳақиқати ҳақида (Саид Аҳмаднинг «Жимжитлик» романидек) сохта маълумотлар бера бошлайди, унга ҳақиқий китобхон ишонмайди» (34-бет). Дарсликнинг яна бир ерида «Жимжитлик» асари «Бинафша атри», «Одам қандай тобланди» сингари кўп жиҳатдан заиф романлар қаторига қўшилади. Фақат мазкур ўта салбий баҳо ўқувчини мутлақо ишонтирмайди, чунки унинг исботи учун китобда биронта ҳам далил келтирилмайди, яъни «Жимжитлик» романидаги қайси маълумот сохта эканлиги мисоллар воситасида кўрсатилмайди. Мен ўзим ҳам қанча ўйламай, «ҳақиқий ёлғон» қандай бўлишини тушунмадим ва романдаги қайси маълумот сохта эканлигини эслай олмадим. Аксинча, ўйлаганим сари Саид Аҳмаднинг «Жимжитлик» романи «турғунлик» деб аталаётган даврнинг даҳшатли иллатларини, фожиаларини анча таъсирчан ва ишонарли тарзда очиб берган асар бўлиб кўринаверди. Шундай экан, бу асар устидан мутлақо исботланмаган, ўта салбий ҳукм чиқариш инсофдан бўлмаса керак.

Бадиий асарларга берилган баҳоларнинг чуқур ўйланмаганлиги ёки ноаниқлиги ўзбек романлари гуруҳларга ажратилган ўринда ҳам кўзга ташланади. Ҳ.Умуров ўзбек романларини сюжетига кўра гуруҳларга бўлар экан, уларнинг тўртинчи туркумини «Замонавий романлар» деб атайди. Бу гуруҳга муаллиф Ойбекнинг «Қутлуғ қон» ва Абдулла Қаҳҳорнинг «Қўшчинор чироқлари» романларини киритади (134-бет). «Замонавий асар» ёки «Замонавий роман» бирикмалари, одатда, икки хил тушунилар ва талқин қилиб келинар эди. Агар бу бирикма адабиётнинг замонавийлиги нуқтаи назаридан талқин этилса, муайян давр руҳига, эҳтиёжларига мувофиқ келадиган, ҳар жиҳатдан мукаммал асар маъносини англатади. «Замонавий роман» бирикмаси худди шундай маънода тушунилса, «Қутлуғ қон»нинг мазкур гуруҳга қўшилгани эътироз туғдирмайди. «Қўшчинор чироқлари» романининг бу гуруҳга киритилиши эса, мутлақо асоссиз кўринади, чунки унинг кўп томондан, айниқса, сюжети ва композицияси жиҳатдан номукаммал чиққанлиги қаҳҳоршуносликда қайта-қайта исботланган.

Юзакироқ ёки нотўғрироқ ҳисобланувчи иккинчи хил талқинга кўра "Замонавий романлар" дейилганда, замонавий мавзудаги асарлар кўзда тутилади. Агар шундай нуқтаи назардан ёндашсак, «Қутлуғ қон»ни «Замонавий романлар» гуруҳига киритиб бўлмайди, чунки у ўтмиш ҳаёти мавзуида ёзилган асар ҳисобланади. Баъзи адабиётшунослар эса бу асарни ҳатто тарихий романлар сирасига қўшганлар. «Қутлуғ қон»дан фарқли ҳолда иккинчи талқинга кўра «Қўшчинор чироқлари» асари замонавий мавзудаги романлар қаторига киритилиши мумкин. Хуллас, Ҳ.Умуров дарслигида «Қутлуғ қон» ва «Қўшчинор чироқлари» асарларининг битта гуруҳга мансуб романлар сифатида талқин этилиши ҳеч бир жиҳатдан ўзини оқламайди.

Бир қарашда, юқоридаги каби нуқсонларни омонлик билан бартараф қилиш мумкиндек туюлади. Лекин дарслик сифатида тақдим этилаётган китобда айрим муаммоларнинг ёритилишида шу қадар жиддий эътироз уйғотувчи талқинлар учрайдики, уларни маромига етказиш ниҳоятда мушкул кўринади. Масалан, Ҳ.Умуров бадиий адабиёт ҳақида билдирилган қанчадан-қанча мулоҳазаларни кўчириб келтирмасин, унга хос хусусиятларни нечоғлик санамасин, сўз санъатининг моҳиятини содда ва аниқ шаклда очиб беролмагандек туюлади. Китобни ўқиб чиққан талаба ундан: «Адабиёт нима?» деган саволга бир умр эсида қоладиган, лўнда ва аниқ жавоб ололмайди.

Худди шунингдек, унда бадиий адабиётнинг асосий хусусиятларидан бўлмиш образлиликнинг моҳияти ҳам яхши очилмаган. Унинг талқинида муаллиф қанча кўп таърифу фикр-мулоҳазалар келтирмасин, «образлилик нима?» деган саволга қисқа ва аниқ жавоб берилмаган.

Айрим талқинларнинг юзакилигидан ташқари, адабиёт назариясининг бутун-бутун мураккаб бўлимлари эътибордан четда қолдирилгани ҳам таажжубимизни орттира боради. Умуман, Ҳ.Умуров китобида адабиёт муаммоларини олий ўқув юртларида ўтиш юзасидан бир тўғри таклифни ўртага ташлайди. Унинг фикрича, мазкур муаммолар «Адабиётшуносликка кириш» ва «Адабиёт назарияси» фанларига оқилона тақсимланган ҳолда ўқитилиши ижобий самараларга олиб келади. Шу мулоҳазадан келиб чиқиб, Ҳ.Умуров бадиий тасвир воситалари ва поэтик санъатлар каби масалалар таҳлилини онгли равишда четлаб ўтади ҳамда уларни ўрганишни «Адабиётшуносликка кириш» фанининг вазифаси деб белгилайди. Бундай йўл таҳсинга лойиқ. Чунки «Адабиётшуносликка кириш» фани сўз санъати ҳақидаги билимнинг алифбоси ҳисобланади.

Бироқ худди шу нуқтаи назардан, Ҳ.Умуровнинг шеър тузилиши масаласини «Адабиёт назарияси» дарслигида қолдиргани эса эътироз уйғотади, чунки қофия, банд, вазн, ҳижо каби элементар тушунчаларнинг алифбога кўчирилиши маъқулроқ эканлиги сира шубҳа туғдирмайди. Бинобарин, «Адабиёт назарияси» фани зиммасига сўз санъатининг энг асосий ва мураккаб муаммоларини ўрганиш вазифаси тушиши ўз-ўзидан аён бўлади. Шундай тўғри хулосага етиб келгани ҳолда, Ҳ.Умуровнинг ўз дарслигида адабиётшуносликдаги «Адабий жараён», «Анъана ва новаторлик» сингари мураккаб муаммоларни таҳлил доирасидан буткул четда қолдиргани ўқувчини ҳайрон қолдиради.

Китобнинг «Услуб, ижодий метод ва оқимлар» номли сўнгги бўлими билан танишар экансиз, ҳайронлик янада ортади, чунки бу қисмда таажжуб уйғотувчи ўринлар қалашиб кетади. Улар берилган ваъдаларнинг унутилиши, мантиқсизлик, маълум қарашларнинг ножоиз такрори, атамаларнинг пала-партиш қўлланиши шаклида намоён бўлади. Даставвал, китобда ваъдаларнинг унутилиши нимада кўринишини исботлайлик. Юқорида келтирилган сарлавҳага биноан Ҳ.Умуров бешинчи бўлимда ўз олдига услуб, ижодий метод ва оқимлар тўғрисида маълумот бериш мақсадини қўяди. Фақат у услуб ва метод юзасидан қай даражададир маълумот бергани ҳолда, адабиётдаги оқимлар масаласини мутлақо ёритмайди, мазкур атама нимани англатишини тушунтирмайди.

Атамаларнинг ножоиз қўлланиши «Ижодий метод ва оқимлар» номли фаслда, айниқса, кўп учрайди. Муаллиф «ижод типи», «бадиий тафаккур типи», «метод», «оқим» тушунчаларини сира тортинмай, бемалол қоришиқ ҳолда, бир-бирининг ўрнида ишлатаверади. Жумладан, у антик даврдан мавжуд бўлган романтик ва реалистик тасвир йўлларини бир ерда «ижод типи» деб атаса, бошқа жойда методлар тарзида талқин этади. Ижод типи билан метод орасидаги фарқни аниқ белгиламаслик оқибатида жаҳон адабиёти тарихида иккита асосий метод бўлганлиги ҳақидаги шубҳалироқ қараш илгари сурилади. Қарашнинг шубҳалилиги шу билан белгиланадики, узоқ вақтлардан бери деярли бутун жаҳон адабиётшунослиги инсоният бадиий тафаккури тараққиётида тўртта асосий ижодий метод бўлганлигини ва улар жумласига классицизм, сентиментализм, романтизм ҳамда реализм киришини тўлиқ исботлаган.

Китобнинг романтизм ва реализм талқинига бағишланган саҳифаларида таажжуб уйғотувчи мантиқсизлик янада яққолроқ кўринади. Фикримизнинг далили сифатида мана бу парчани ўқиш кифоя: «Фарҳод ва Ширин» достонида воқеа-ҳодисалар аввал Чин (Хитой)да, сўнг Арман ўлкасида юз беради. Фарҳод, Баҳром — хитойлик, Меҳинбону, Ширин — армани, Шопур, Хисрав, Шеруя — эронлик. Ҳолбуки, бу қаҳрамонлар характери, аъмоли, руҳи билан ўзбекларга тегишлидир» (243-244-бетлар).

Бу сўзлардан китобхоннинг тепа сочи тикка бўлиши аниқ. У дарҳол муаллиф билан мунозарага киришиб, қуйидаги асосли саволларни бериши шубҳасиз: «Ахир, қаҳрамонлар турли халқ вакиллари бўлса, уларнинг барчасига ўзбек характери хос, дейиш ақлданми?» Унда Хисравга хос бўлган номардлик, айёрлик, мунофиқлик, шафқатсизлик, ёвузлик сингари хусусиятлар кимнинг характерига хос белгилар?»

Китобда маълум қарашларнинг ножоиз такрорланганига иқрор бўлмоқ учун ушбу парчани ўқиш кифоя: «Реализмнинг эстетик принципларидан яна бири — ҳаёт воқеа-ҳодисаларини ҳақиқий детал ва тафсилотлар воситасида типик характерларни типик шароитда тасвирлашдир» (247-бет).

Бу сўзларни ўқир эканмиз, аввало, Ҳ.Умуровдан: «Муаллифини эслатмай, машҳур таърифни сал ўзгартириб такрорлаш ҳаққоний олимнинг ишими?» деб сўрагимиз келади. Иккинчидан, эндиликда китобларда бу таърифни келтиришга ҳожат йўқ, чунки унинг моҳиятини илгари ҳам ҳеч ким аниқ тушунмаган ва ҳозир ҳам яққол очиб беролмаяпти.

Муаллиф кўпчилик методлар каби натурализмни ҳам реализмдан келиб чиққан, деб ҳисоблайди. Аслида ҳозирги кунда натурализм модернизмнинг дастлабки кўринишларидан бири эканлиги деярли бутун адабиёт аҳлига кундек аён. Мазкур ҳақиқатни четда қолдиргани етмаганидек, муаллиф ўз китобида модернизмнинг моҳиятини очиш у ёқда турсин, бирор ўринда бу сўзни тилга ҳам олмаган. Афтидан, у эскича қарашлар асосида ёндашиш натижасида «модернизм — жўн ҳодиса» қабилидаги хато қарашлар оғушида қолган. Бу ҳол Ҳ.Умуровнинг китоби ҳозирги замон адабий-назарий тафаккури тараққиётидан бир мунча орқада қолганлигидан далолат беради.

Бу ҳол муаллифнинг китобни имкон борича чўзишга, пуфлаб семиртиришга интилганида ҳам кўринади. Бу интилиш дастлаб энциклопедиядан «Соч» сарлавҳали катта мақоланинг тўлиқ келтирилганида сезилади. Умуман, мазкур мақола дарсликда жуда ўринли эслатилган, чунки олим уни шоир Чўлпоннинг «Бир тутам сочларинг» деб бошланувчи шеърига ғоятда муваффақиятли қиёслаш орқали мантиқий тафаккур билан образли тасвир фарқларини таъсирчан тарзда очиб берган. Фақат бу мақсадга эришмоқ учун катта мақолани бутунича эмас, балки зарур ўринлари келтирилса ҳам етарли бўларди. Ҳар бир мактаб ўқувчисига ёшликдан таниш бўлган «Бемор» ҳикоясини ҳам тўлиғича китобга киритиш шарт эмас эди. Лекин булар ҳали холва. Кўчирмаларнинг энг каттаси китобнинг 157-160-бетларида учрайди. Деярли уч саҳифа давомида муаллиф «Улуғбек хазинаси» романидан парча келтирадики, бу ҳол унинг онгли равишда, атайлаб китобини хомсемиз қилишга урингнлигидан гувоҳлик беради. Ўринсиз чўзиқлик ҳозирги тезкор давр дарсликлари олдига қўйиладиган талабларга мос келмайди. Ҳозирги кунда замонавий дарсликларнинг имкон борича кичик ҳажмли, аммо теран мазмунли ва ҳар жиҳатдан мукаммал бўлиши талаб қилинади. Айни чоғда китобда мазкур "Адабиёт назарияси" учун тақриз берган олимнинг ва масъул муҳаррирнинг номи кўрсатилмагани ҳам ғалати. Ахир, дарслик бўлгандан кейин уни мутолаа қилаётган ўқувчи бу китоб кимларнинг тавсияси билан чоп қилинганини билиши керакмасми?

Ниҳоят, Ҳ.Умуров китобининг замонавий дарслик даражасига кўтарилишига тўсқинлик қилган сабаблардан яна бири унда адабиётшунослик фанининг энг сўнгги ютуқлари, янгиликлари, топилмалари етарлича ҳисобга олинмаганида кўринади. Бунга ишонмоқ учун яқингинада эълон қилинган бир топилмани эслаш ўринли бўлади. Бир неча йил аввал адабиётшунос А.Ҳайитметов XV асрда ижод қилган олимлардан Шайх Аҳмад ибн Худойдод Тарозийнинг «Фунуну-л-балоға» номли асари топилганини маълум қилиб, мазмундор сўзбоши билан нашр эттирди. Сўзбошида А.Ҳайитметов мазкур асар адабиёт назарияси илми бўйича туркий тилда яратилган дастлабки энг нодир ва қимматли ёдгорликлардан бири эканлигини исботлаб берди. Шунга қарамай, Ҳ.Умуров ўз китобида бу ёдгорликни тилга ҳам олмайди.

Маълумки, дарслик — талабаларга билим бериш манбаи. Демакки, ҳар томонлама мукаммал бўлиши керак. Шу жиҳатдан, Ҳ.Умуров китобини дарслик дейиш каттароқ даъво. Муаллиф уни қўлланма сифатида тақдим этса, эҳтимол, маъқулроқ бўларди.

Ҳ.Умуровнинг китоби босилиб чиққандан сўнг яна бир таажжубланарли ҳодиса содир бўлди. Китоб ҳақида тақриз ёзган адабиётшунос олим, филология фанлари доктори А.Расулов ўз мақоласида (Концепция моҳияту масъулиятни англашдир. «ЎзАС», 2003 йил, 21 феврал) юқоридаги камчиликлардан фақатгина модернизм масаласи ёритилмаганлигини қайд қилиб ўтибди. Танқидчи юқорида кўрсатилган бошқа нуқсонларнинг биронтасини ҳам тилга олмаган ва дарсликни моҳият эътибори билан ижобий баҳолаб юбораверган. Ахир бир-биримизнинг ишимизга холис баҳо беришимиз, айниқса, келажагимиз бўлган ёш авлодни тарбиялашга хизмат қиладиган дарсликларнинг мукаммал бўлиши учун курашмоғимиз зарур эмасми?

ЭКОЛОГИЯ

ДОЛЗАРБ ЭМАСМИ?

Ҳей, она табиат! Одамлар тоғларингни топташди, жониворларингни нобуд қилишди. Сени она дея туриб, бағрингга тупуришди. Сен ўч ол улардан!

Йўқ, йўқ, она табиат, ундай қилма, ундай қила кўрма. Одамлар ҳам ахир, сенинг фарзандларинг.

Сен уларнинг дилларига раҳм-шафқат сол, аъмолларини эзгуликка эш қил! Қалбларида инсофу диёнат уйғот.

Ён дафтардаги ёзувдан

Ёзувчи Дадахон НУРИЙга мактуб

Дўстим, Дадахон! Саломатмисиз? "Бойсун жунглиларидан Канди ўрмонларигача" деб номланган китобингизни ўқиганимга анча вақт бўлди. Гарчанд кечроқ бўлса-да, мазкур асар баҳона дилдаги гапларни изҳор этишга аҳд қилдим.

Булар, таъбир жоиз бўлса, менинг кечинмаларим, изтиробларим, даъватим ҳамдир.

Китобингиз анчайин афтобиографик жанрда ёзилгани боис, унда табиатни муҳофаза қилиш муаммолари, бу борада бир вақтлардаги журъатли қадамларингиз акс этган, деб ўйлаган эдим. Аммо, надоматлар бўлғайким, зоҳирий умидларим умидлигича қолиб кетди. Эҳтимол, асар андак юморга йўғрилгани сабаб ҳалиги муаммолар унга "сиғмагандир", балки унинг давомини чиқариш ниятидадирсиз...

Ёдингиздадир: тўқсонинчи йилларнинг бошларида Ўзбекистон табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси ташкил этилди ва унинг раҳбари ҳар иккаламизни масъул вазифаларга қўйди. Энди ўйлаб қарасам, ўша раҳбар бу борада публицистнинг сўзи ҳар қандай маъмур ёки мутахассиснинг гапидан салмоқли, таъсирчан эканлигини ҳисобга олган экан. Ўшанда берилган имкониятдан тўлиқ фойдаланиш пайига тушдик. Сизнинг Бўстонлиқ тоғларини муҳофаза қилиш борасидаги чиқишингиз, менинг Чирчиқ электрокимё заводи раҳбарларини судга беришим ёки шаҳарда ҳам айрим мевали дарахтларни кўпайтириш борасидаги сизнинг долзарб мақолангиз, камининанинг эса Бўстонлиқ тоғларига Россиянинг ядро чиқитлари ташланганлиги тўғрисидаги ҳужжатни ошкор этганим катта шов-шувларга сабаб бўлганди.

Ўйлаб қоламан гоҳида: нега ўшанда долзарб муаммоларни жиддий ўрганишдан, таҳлил қилиб матбуотда кўтариб чиқишдан эринмас эдик? Матбуотда ҳам экологияга оид долзарб мақолаларга эҳтиёж ниҳоятда катта эди.

Ҳозир андак жим-житликка ўхшайди. Оммавий ахборот воситалари ҳам, табиатни муҳофаза қилиш мутасаддилари ҳам беғамроқ бўлиб қолишганми, дейман?!

Ёки муаммолар батамом бартараф этилдими?

Қани-ку, шундай бўлганда.

Сўнгги йилларда луғатимизга "Экологик хавфли ҳудудлар", "Экологик катаклизм" деган нохуш иборалар кириб келди. ТВда кўрсатишяпти: Европада қишлоқ, шаҳарларни сув босмоқда, Россия Фавқулодда ҳолатлар вазирлиги бу йил Шимолий Осетия, Доғистон, Сахалинда ана шундай катаклизмлар бўлишини хавотир билан маълум қилди. Дунё харитасида экологик хавфли ҳудудларнинг чегараси тобора кенгайиб бораётганлиги ундан ҳам ташвишли ҳолдир; бундай минтақаларнинг аксарида одамларнинг яшаши мумкин эмаслиги таъкидланмоқда.

Майли, Европа ёки Россияни қўятурайлик. Ўз дардимиз ҳақида гаплашайлик. Орол бўйи минтақаси экологик фожиа ҳудуди, деб эълон қилинганига неча йиллар бўлди. Тожикистоннинг Турсунзода шаҳридаги алюминий заводи билан чегарадош ҳудудларимизда ҳам аҳвол яхшимас. Сўнгги йилларда Мирзачўлда ҳам ҳаёт жаннат бўлмай қолди. Бу минтақадаги айрим туманларда ер остидаги шўр сувлар юзига қалқиб чиқа бошлади. Дренаж ва зовурларнинг балчиққа тўлиб қолганлиги янада жиддий муаммоларни юзага чиқариши табиий.

Биз нега бу нохушликлар ҳақида куюниб ёзмаяпмиз?!

Ватанни фақат байрамларда севиш керакми?! Унинг жароҳатлари ҳақида, энг аввало, биз — қалам соҳиблари бонг уришимиз зарур-ку, ахир.

Экологик катаклизмнинг инсон кутмаган ҳолатларига эътибор беринг. Бир жойда туз осмондан ёғилса, иккинчи масканда ер остидан чиқиб турибди.

ОНА САЙЁРА — ҚЎРИҚХОНА

Тан олиш керак: биз ижод аҳли андак мақтанчоқмиз: инсон — қудратли куч, енгилмас ирода қабилидаги шалдироқ гапларни ўринли-ўринсиз қўллайверамиз. Аммо биологик ва генетик нуқтаи назардан қаралса, йўқолиб кетиши унчалик қийин бўлмаган турмиз, холос. Табиий ҳалокатлар ҳақида гапирмай қўяқолайлик, Хитойда икки турдаги вирусдан пайдо бўлган гибрид кутилмаган пневмония касаллигини тарқатиб юборди. Вирус сония сайин кўпаяди, инсон вужудида иммунитет пайдо бўлиши учун йиллар керак. Ҳа, ҳа инсон кўзга кўринмас микроб, бактерия, вируслар олдида ҳам ночордир. Одамнинг лойи омонат, мўрт. У яратган дори-дармон маълум муддат кўзга кўринмайдиган душманларни нобуд қилгач, унинг ўзига зарар келтира бошлайди. Ёки зараркунандаларга қарши ишлаб чиқилган пестицидларни олинг...Қирғин қуроллари ҳақида-ку гапирмай қўяқолай...

Аслида экологияга беписандлик шўролар замонида бошланди. Ҳали-ҳануз унинг асоратларидан қутулиш қийин кечмоқда. Бугун инсон, энг аввало, ўзини ўзидан ҳимоя қилиши зарур бўлиб бораяпти. Зеро табиатни муҳофаза қилиш ҳам инсонни муҳофаза қилиш демакдир.

Шоирлар ҳамиша дарё соҳилларига чиқиб завқланишган, ашъорлар ёзишган. Лекин бугун Зарафшон соҳилларига чиқсангиз, йиғлагингиз келади. Ишонасизми: Самарқанд, Каттақўрғон сингари шаҳарлар ўз тўкиндилари... яна алламбалоларни шу дарёга оқизадилар. Буни жиноят дейсизми, қабоҳат дейсизми, ҳар не десангиз арзийди. Кўзбўямачилик учун оқова сувни сал тиндиришади-ю, виждонлари қилт этмай Зарафшонни Заҳаррафшонга айлантиришади.

Аслини олганда, табиатни булғайдиган нарса, бу — чиқинди. Машиналардан чиқадиган тутун, корхоналардан оқизиладиган оқава, уй-рўзғорда пайдо бўладиган тўкинди. Гоҳида ТВда тараққий этган мамлакатлардаги бу борадаги юмушларни кўриб ҳавасим келади. Ҳар бир маъмурий туманнинг тўкинди майдони бўлиб, ўша ерлардаги цехларда чиқиндидан ўнлаб ашёлар ясашади. Улар орасида оддий тугмадан тортиб, тухум соладиган флейкагача бор. Ўша мамлакатларда ҳам вақтида дастасини ўзидан чиқаришган — табиатни булғаган корхона ёки фуқародан каттагина жарима ундиришган. Бу маблағ эвазига тозалаш иншоотлари, махсус тўкинди майдонлари ва унда кичик корхоналар қуришган, ҳатто табиат ҳақида китоблар чоп эттиришган. Ҳозир ҳам шундай қилишади.

Ташкил этилганига ўн йилдан ошган бўлишига қарамай, табиатимиз қўриқчилари бу омилни ишга солишолмаяпти. Улар билан гаплашиб қолсангиз, нолишдан нарига ўтмайди: маош озлигидан, иш кўплигидан ва ҳоказо.

Дўстим, Дадахон! Уларни айблаб нима қилдик. Ўзимизчи, ўзимиз? Биз — қалам аҳлига жуда улкан масъулият — одамларни табиатга садоқатли қилиб тарбиялаш вазифаси юклатилган. Биз шундай иш тутмоғимиз керакки, табиат муҳофазаси чинакам мафкурамизга айланиб борсин. Айниқса, болакайларимизнинг қалбига бу борада имкон қадар кўпроқ гуманизм чўғини солишимиз керак. Фақат улargина бизнинг хатоларимизни тузатиши, гуноҳларимизни енгиллаштириши мумкин.

Инсоният тараққиёти давомида хушфеъл оталар ҳамиша зурриёдлар ҳақида ғамхўрлик қилишган, уларга бой мерос қолдириш пайида бўлишган. Надоматлар бўлсинким, биз уларнинг ҳақига чанг солдик, суви, тупроғини заҳарладик.

Шуни ҳам ёдда тутмоқ керакки, бундан кейин миллатнинг маданияти унинг атроф-муҳитга бўлган муносабатига қараб белгиланадиган бўлади.

Дадахон! Бизнинг бошқа борадиган жойимиз йўқ! Келинг, дуога қўл кўтарайлик: Оллоҳ юртимиз экологиясини ҳамиша соғ-омон сақласин. Илоҳо омин!

Нусрат РАҲМАТ

Самарқанд

«ТОЛСТОЙНИНГ НИЯТИ МЕНИ МАФТУН ЭТГАН»

Боши учинчи бетда.

Квартирамга обкелиб, биринчи ўқиганим — «Иметь или не иметь» деган романи бўлди. Ўзбекчаси — «Гардкам!..»-ми? Йўқ — «Бўлсанг-бўл, бўлмасанг-ўл». Асар асосан контрабандистлар ҳақида... Тағин унда Испан урушидан келган бир ногирон жангчи ҳам бор. У — таги журналист. Ўша йигит (тағин исми эсимда йўқ. Майли, кебқолар) бир куни денгиз ёқасида сайр қилиб юрганида, плашига ўраниб ўтиб кетаётган бир жувонга кўзи тушади. Жувон ҳам уни кўриб: «О, Генри!» деб изига қайтади. Кўришадилар. Йигит эслайди: бу — машҳур фоҳиша. «Қалай энди?» деб аҳвол сўрайди йигит. «Э, сўрама, уруш тугади-ю, қашшоқлик қачон тугар экан, ҳайронман», деб жавоб беради аёл. Кейин у: «Эй, Генри, мени бир кафега обкирмайсанми?» деб қолади. Йигит жилмайиб: «Юр, яхши бўлади-да», деб уни эргаштириб кетади. Кафедан кафе кўп. Биттасига кирадилар. Швейцарга плашларини ечиб беришади. Кейин ўзлари умумий залга ўтишади. Тамаки ҳиди, виски ҳиди! Ғала-ғовур. Танца тушишаётир. Булар иккови ҳам уч оёқли стол ёнига бориб, виски буюришади. Бироз ичишганларидан кейин ўйин тушаётганлар орасидан журналистнинг бир-иккита таниши буларни кўриб қолиб, ёнларига келишади. Яна бироздан ичишади. Кейин улардан бири Генридан сўрайди: «Хоним билан рақс тушсак майлими?» Генри яна кулимсираб: «Ўзи билади. Ўзидан сўра», дейди. Фоҳиша шундай мамнун, чеҳраси очилиб кетган бўладики, жон-жон деб унинг қучоғига киради. Улар айланиб-айланиб кетишади. Булар гурунг қилиб туришади. Кейин уйинчининг шериги ҳам кетиб, Генри ёлғиз қолади. Тағин бироз отади-да, битта сигаретни чекиб бўлгунча, хонимни кутади. Хоним шод-масрур! У йигитдан бу йигитга, бундан яна бошқасига отилиб бориб, рақс тушаверади. Ниҳоят, Генри ярим жилмайиб, ярим хўрсиниб қўйиб залдан чиқади. Швейцардан плашини олиб кияди. Ҳақини тўлайди-да, унга яна ўн доллар узатади: «Менинг ким билан залга кирганим эсингизда бўлса керак?» — «Ҳа, сэр, эсимда. У қизни жуда яхши танирдим», деб жавоб беради хизматкор. «Чиқиб, мени сўраса, мана шу пулни унга беринг. Сўрамаса, обқўйинг, кейин бир киришда оламан». — «Хўп бўлади, сэр», деб уни кузатиб қўяди швейцар.

Орадан анча кунлар ўтгандан кейин Генрининг йўли тушиб, тағин шу кафега кириб қолади ва швейцардан: «Ўша хоним нима қилди залдан чиқиб? Мени йўқладими?» деб сўрайди. «Йўқ, жаноб (сэр). Кайфлари бор эди. Танишлари билан кетиб қолди», деб жавоб беради хизматчи. Сўнг Генрига ўн долларни узатади. Генри пулдан беш долларини унинг олдига ташлаб, чиқиб кетади...

Тамом.

— Буни ўқимаган эканман, Шукур ака. Хемингуэйнинг қаҳрамони жуда олижаноб йигит экан.

— Гап шунда-да... Шунинг ўрнида, ўша журналистнинг ўрнида ўзимизнинг йигитларимиздан биронтаси... келинг, ўзим бўлганимда, нималар қилган бўлардим? Тасаввур этиш қийин эмас. Аввалambор, фоҳишани бунақа даргоҳларга етаклаб кирмасдим. Хўп, етаклаб кирганимдаям унинг бировлар билан танса тушиб кетишига қараб турмасдим. Ниҳоят, унинг йигитдан йигитнинг қучоғига ўтаётганини кўриб, тоқат қилолмасдим-да, уч оёқнинг устидаги бутилкани олиб, секин уларнинг ёнига борардим. Ана тўполон — мана тўполон...

Ёки, ёки анову швейцарга мени эсидан чиқарган аёлнинг эсига яна тушиб қолиб, мени суриштирганида: «Бериб қўйинг», деб ўн доллар берган бўлурмидим? Тошни берардим...

Э, яна буёғиям қизиқ: бирон ҳафтадан кейин ўша кафега қайтиб кириб, ўша жонон мени сўраган-сўрамаганини суриштирганимда, ўзбек швейцар нима деб жавоб берган бўлур эди?

Бу ёғини тасаввур этишни Сизга қўяман...

Ўшанда жуда ёлғизликни ҳис этганман. Ўзи, ҳақиқатан ҳам ёлғиз ўзим эдим квартирамда. Ўзиму китоб! Ўзиму Генри билан фоҳиша... Ўзлигим ҳақида кейин қанчалар изтироб билан ўйлаб қолганимни тасаввур этишингиз қийинмас. Ўзимни шу қадар юраги тор, яна алламбалолардек ҳис қилгандимки, қўяверинг.

Кейин, табиий равишда, ўша журналистдай Одам-Инсон бўлгим келган эди-да! Тағин денг, ўша пайтда — ўша йилларда совет сиёсати ҳар сония миямизга қуярди: «Америка — империалистик давлат. Чириб бораяпти. Халқи жоҳил ва оч. Уларда бўрилар қонуни амалда! Бир-бирини ейиш пайида кун кўрадилар!» ва ҳ.к.

Бадиий асар — Китоб — Адабиёт... менинг кўзимни очиб юборган эди, десам ишонасизми?

Мана — Адабиётнинг кучи.

Мана, у билан ёлғиз (атрофда одамлар бўлсалар ҳам, барибир ёлғизликда суҳбатлашасан асар қаҳрамонлари билан) қолганингда кўнглингдан кечадиган — киши билмас ўйлар-хаёллар, мулоҳаза-фикр, ҳатто — тақлиду қиёлашу қиёсланишлар...

Бир олам ТАРБИЯ беради (ҳар йўсинда) бу мўъжиза-Адабиёт! О, унинг садағаси кетай... Шу ерда «мисол»га нуқта қўйиб, бошқа бир нарсани айтсам, майлими?

— Қани-қани?

— Бундан уч-тўрт ой муқаддам десаммикан, телевизорда — хато қилмасам, — Алишер деган укамиз «АДАБИЁТ» мавзуида давра суҳбати ўтказди. Ҳим, ўртада яна иккита йигит: бири — шартли равишда қораловчи, бири — оқловчи. Уларнинг ортида — йигит-қизлар...

Ўшанда пачоққина, сурроқ кулимсираб турган бир йигитча бошловчининг саволига жавобан — тахминан шундай деди: «Адабиёт менга керак эмас. Менинг мақсадим бор, компьютерни ўрганаман. Шу мақсадимга мос келадиган илмий қўлланмаларни ўқийман. Мақсадимга, албатта, етаман!»

Мен ўшанда ўзимча шивирладим:

— Мақсадингга етарсан-у, аттанг, барибир одам бўлолмас экансан-да, нодон. — Кейин жаҳлим чиқа бошлади. — Унинг ишшайиб туришини қара. Худди бир нарсани қойил қилиб қўйгандай... Оббо, қаердан чиқди ўзи бунақа гаплар-а: «Ҳар кимнинг ўз ФИКРИ бўлиши керак!» Ҳа-ҳа-ҳа, фикри бўлиши керак!

Лекин оламда шундай ҳақиқатлар борки, жумладан, Яхшилигу Ёмонлик, Нодонлигу Жоҳиллик, Раҳм-шафқату буларнинг акси... Бу тамойилларга нисбатан ҳар хил эма-ас, БИР хил фикр, бир хил кўзқараш бўлиши керак-ку! Акс ҳолда...

... урғочиси ғажиётган сўнгакни тишлаб тортиб олган йиртқич сиртлондан нима фарқимиз қолади?

Ҳа, бунақа — нигилист йигитчалар ўз МАҚСАДларига етиш йўлида сўнгакдан каттароқ ўлжаларниям ўмариб кетишлари мумкин... Раҳмдиллик? Нега раҳмдил бўлишлари керак? «Мақсад» йўлида олға босаётган шоввознинг бировга меҳр-шафқат кўрсатиб ўтиришга вақти йўқ, ахир! Ёхуд бир мунгли — қайғулардан ҳикоя қиладиган мумтоз мусиқа янграётир дейлик. Уни тинглашга вақти борми унинг? Вақти бўлган чоғдаям тинг-ла-майди. Ахир, бу куй уни ўйлатади... Унга эса, ўйлатмайдиган, МАҚСАД сари юришига кўмак берадиган ё кайфини чоғ қиладиган енгил, ўйинқароқ ва қичимол қўшиқлар керак...

Юнусобод бозорига кираверишда ҳар гал эшитаман шундай қўшиқларни: «Оқшом кел, бир маза қилайлик...», «До-од», деб чинқириб қўяди мусиқа ёзилган кассеталарни сотаётган йигитча гижинглаб. Унга бошқа шерикларииям қўшилади ва ўша кассетани харид қилишади... Ҳа бизнинг ўша — МАҚСАД сари интилишга аҳд қилган пучуқ йигитчамизнинг ўзига хос маслакдошлари — булар...

Й-ўўқ, бунақалар билан бир окопга тушиб қолишдан Худо асрасин. Мисол учун-да...

Унга жон керак: мақсад сари интилиши учун... Ҳимоя, дўстни ёлғиз қолдириш?

А, нима бўпти!

Даҳшат-а?

Ўша кўрсатувнинг охирида яна битта — қандайдир саволга ўша йигитча шундай жавоб берди: «А-а, «Ўтган кунлар»ми? Ўқимаганман. Отебк («Отабек» эмас) деган йигитнинг фожиаси ёзилган эмиш. Телевизорда кўзим тушган... Йўқ, ўқимайман. Ахир, айтдим-ку, менинг адабиётгаям ўз нуқтаи назарим бор. Ўз фикрим бор...»

Вассалом.

Кейин бошловчимиз ҳам назаримда, қовун туширдилар. «Мана, маълум бўлдики, — дея палағдагина товушда хулоса ясай бошлади бошловчи укамиз, — ҳар бир масалага ҳар хил ёндашиш бўлганидек, адабиётга ҳам икки хил қараш мавжуд экан. Бу — табиий ҳол...»

Э, бекорларни айтибсиз!

Тавба.

— Шукур ака... Бундан анча йиллар бурун чиққан бир маърузамақолангиз «Адабиёт ўладими?» деб номланган эди. Орадан шунча йил ўтди. Ҳақиқий адабиёт тақдирига доир мунозаралар эса ҳамон давом этиб келаяпти... Ҳаваскор шоиру носирлар топса — ўз пулига, топмаса — уддабурролик қилиб — ўзига яқин ташкилотларнинг бошини қотириб, машқларини китоб қилиб чиқараяптилар. Ҳатто баъзилари ўша — бир пулга қиммат китобларини кутубхоналаргаям жойлаштириб, пул ишлаётирлар... Шу ўринда иккита нарса ўйлантиради. Биринчиси — ўша пул қайси манбадан олинишидан қатъи назар, барибир — жамиятнинг бойлигидир. У беҳуда совурилаяпти! Иккинчиси: майли, қоғоз, босмахона ҳақини айтмаган тақдирда ҳам, уларни китоб қиёфасига келтириш учун нашриётларда меҳнат қилаётган қанчадан-қанча ижодкорлар ақлий меҳнатларини самарасиз ишга сарфламоқдалар... Боз устига ҳақиқий адабий меҳнат билан қиёмига етмаган асарларини журналларда, китобларда турфа жанрлар билан бостириб, ўқувчилар дидини ўтмаслаштираётганлар-да йўқ эмас.

— Аввало, ўша маърузамга «Адабиёт ўладими?» деб ном қўйган бўлсам, бу — Адабиётнинг куни тўлаётганидан хавотирга тушганимдан эмас эди! Мен ушбу сарлавҳани қўштирноқ ичига олган эдим ва бир-икки саҳифадан кейин шу мазмундаги гаплар қулоғимга чалинаётганини илова қилган эдим. Шу боис бировнинг гапини қўштирноққа олиб, сарлавҳага чиқаргандим. Зеро, бу сарлавҳа ўқувчилар диққатини кўпроқ тортса ўзига, деган ниятим ҳам йўқ эмас эди.

Сиз таъкидлагандек, маъруза-мақолага (маърузамнинг учдан бири ўшанда «ЎзАС» саҳифаларида қисқариб чиққан) нисбатан турли-туман муносабатлар билдирилди. Ҳатто битта тузуккина ёзувчи укам: «Шукур ака, адабиёт ўлмаслигини биламан. Шунинг учун ўша йиғинга бормай қўя қолдим», деган эди. «Ажаб, мен буни билмас эканманми?» деб кулимсираб қўйган эдим мен ҳам...

Адабиётнинг ўлими — Инсоннинг ҳалокатига тўғри келади: илло бу инсониятнинг тадрижий тараққиёт комилидаги ақлий ва ҳиссий Ўсувининг ҳосиласидирки, Инсон ундан кечиб орқага — ибтидоий сезимлару фикрлаш тарзига қайтолмайди. Бильакс олға бориб, Адабиётнинг янгидан-янги имкониятларини очадики, Адабиёт, ўз навбатида, ана шу Инсон(ият)нинг ақлий ва ҳиссий такомили даражасини ойнадагидек кўрсатиб туради: булар — узангги-йўлдошдир.

Энди бозор иқтисоди шароитида ҳар хил қораламаларнинг китоб ҳолида чиқиб кетаётганига келсак, бундай муаллифларга эргашаётган айрим ёзувчиларни ҳам ана ўша «ҳаваскорлар» сафига қўшмоқ керак. Чунки уларнинг адабий савияси ҳам, ном чиқаришга ишқибозлик даражалари ҳам бир хил.

Шу тобда раҳматли Асқад Мухторнинг бир мулоқотда айтган гаплари ёдимга тушиб кетди: айтмасам бўлмас... «Асқад ака, — деб сўраганман мен, — нимага бу одам чол-мўйсафид бўла туриб, бунчалар нодон-а?» Асқад ака жавоб берганлар: «Чунки, Шукуржон, улар ёшликларидаям нодон эдилар. Демак, нодон ёшлардан доно қариялар пайдо бўлмас экан». Зўр гап-а?

— Асқад ака — донишманд одам эдилар-да!

— «Хўш» деганингиздан билдик — ўзбек экансиз, деганларидек, бир-биримизни тушундик. Энди мен сизга бир эмас, иккита мисол айтаман-да, кейин биргалашиб ўйлаб кўрамиз... Остап Бендер ролини кинода ўйнаган машҳур актёр, ҳозирда режиссёр (исми нимайди? Руревми, Гуревми — шу-да!) телевизорда мухбирга интервью берар экан, «Нима учун бемаза саҳна асарлариям кўпайиб кетди?» деган саволга анча ўйланиб қолиб, афтидан не-не андишалар билан шундай жавоб берган эди: «Бизда цензура йўқотилди. Бу, бу — жуда яхши иш бўлди. Аммо лекин бадиий асарни ўқиб чиқиб, мулоҳаза билдирадиган, керак бўлса — уни таҳлил қиладиган, керак бўлмаса — қайтариб юборадиган зукко муҳаррирлар ҳам ғойиб бўлишди. Ёзганингни чиқаравер — қўлингдан келса, демократия замони бу!» дейилди, демак. Ана шунинг учун «Яхши асар» билан «Ёмон асар»нинг фарқига боролмай қолдик. Бу соҳада «замона — зўр графаманники ё пулдорники бўлиб кетди».

Бу теран ва аччиқ мулоҳазалар — боёқиш режиссёрнинг юрагидан ситилиб чиққан дард — бизнинг ҳам дардимиз эмасми?..

Энди, иккинчи мисолни айтаман. Бир куни Антон Павлович шогирди Бунин билан Қора денгиз соҳилида сайр қилиб юриб, иттифоқо тўхтаб қолишади. Толстой... Лев Толстой сув ёқасидаги бир қояда қоядек бўлиб ўтирганмиш. Оппоқ соқоли елпиниб, елкаларига учармиш. Чехов ўзига хос назокат ва дўхтирларга хос хотиржамлик билаб дебди: «Иван, Толстой қариди. Яқинда ўлади. Биласанми, унинг ўлими мени унчалик ҳаяжонга солмайди. Бошқа нарса ҳаяжонга солади: адабиётимизда қаланғи-қасанғи ёзувчи, хом-хатала асарлар бодраб кетади. Диднинг бузилиши бошланади. Демак, одамга зиён етади... Толстойнинг авторитети адабиётимизни ана ўша лойқа оқимлар босқинидан асраб турибди ҳозир...»

...Буюк авторитетлар, Адабиётни виждони пок ҳолда кўтариб тургувчи билимдон истеъдод соҳиблари... Қани? Қаҳҳору Ойбек қаторидаги чинорларимиз қулаб кетди. Танқидчи-адабиётшунос олимларимиз ҳақидаям шу гапни айтиш мумкин. Масалан, Озод ака Шарафиддинов батамом публицист бўлиб олдилар. Домла Қўшжонов анчайин ҳаваскор адибнинг ҳам бошини силаяптилар, холос. Умарали ака шоирона эҳтиросларга бериладиган бўп қолдилар. Норбой ака, умуман, сафдан чиқиб кетди. Иброҳим Ғафуров бошқа йўлда ижод қилаяпти. Қозоқвой Йўлдошев зўр-у, баъзан унинг шахсий «мен»и «шунос»лигини босиб кетади...

Хаёл қиламанки баъзан, азиз умрларини адабиётимизга тиккан бу олимларимиз худдики селдан — бўтана тўлқинлар қаъридан соҳилга чиқиб бир қаттиқ силкинишда анча-мунча лойқа сув зарраларини сочиб ташлаб, атрофларга чимирилиб қараган тулпордек, би-ир силки-иб олсалар, олам гулистон бўлиб кетадигандек.

Аммо айни чоғда сезиб ҳам тураман: буларнинг ортида суянадиган тоғлари бўлиши билан бирга қўллари ҳам узун — нашриёту журналларга бемалол етадиган бўлиши керак... Ўзини ҳурмат қиладиган ёзувчи ҳам йирик жанрдаги ҳар қандай асарини шу соҳа мутахассислари муҳокамасига қўймасдан эълон қилиб юборишни... ор билгани тузук.

Ҳа, шундай бўлиши керак. Акс ҳолда китобхоннинг савияси — бизнинг савиямиз орқага кетиши тайин... Ҳолбуки, биз комил инсон, баркамол жамият йўлини тутганмиз. Шундайми?

— Албатта... Чарчатиб қўймадимми, Шукур ака?

— Йўқ... Айтдим-ку, бу масалаларда маслаҳат беришга мен ҳам «ёшлик қиламан». Сиз айтган муаммоларга бирмунча муносабат билдирдим, холос.

— Майли. Суҳбатингиз учун, раҳмат, Шукур ака.

— Сизгаям...

Суҳбатдош: М.АБДУЛЛАЕВ

Дунё — кенг...

ОДАМНИНГ ИЧИНИ КЎРАДИГАН ҚИЗ

Айни кунларда Англияда дув-дув гап: россиялик Наташа деган қиз ҳар қандай одамнинг аъзои баданида нималар рўй бераётганини оддий кўз билан кўраркан. Наташанинг кўзларига хос бу синоатни, аслида, "оддий кўз" деб бўлмас. Зотан, унинг кўзлари, мисоли рентген нурларидай, одам ичини кўра олиш қобилиятига эга.

Ўн олти ёшли Наташани Россиянинг Саранск шаҳридан Лондонга Британияда чиқадиган "Сан" газетаси ходимлари олиб келишди. Уларнинг мақсади бу қизнинг ноёб истеъдодини синаб кўриш эди. Синов учун газета мухбири Брионни Уорден танланди. Бу аёл ўтган йили автомобил ҳалокатига дучор бўлиб, жуда кўп жароҳат олган эди.

"Наташанинг қорачиқлари кенгайди ва назаримда у бир неча дақиқа транс ҳолатига кирди", деб ёзди тажрибадан сўнг мухбир. Наташа мухбир аёлнинг қуймичидаги бир неча синган жойларни, оёғидаги икки синиқни ва ҳатто Уорденнинг синган суякларини тортиб маҳкамлаган бурама михларнинг изларини ҳам кўрди. Бундан британияликлар ҳайратга тушишди.

Бундай қобилият Наташага ўн ёшида насиб этган. Ўша пайтда у онасининг қорнида кўргани — узун шланг ичак деб аталишини, дуккайиб турган нарса эса буйрак эканини билмасди. Ҳозир қизалоқ одам ички аъзолари ҳолатини аниқлашга, организмга тушган вирусни кўришга қодир. Наташа бу билганлари билан қаноатланмоқчи эмас, у беморларга ёрдам беришни ўрганмоқчи ва врач бўлишни хоҳлайди.

ГЎНГДАГИ ОЛМОС

Олмос билан савдо қиладиган ҳиндистонлик Жулбай Ражпутни сигири доғда қолдирди. Сотиш учун ажратиб қўйган 1722 дона олмосни сигир жонивор еб қўйди.

— Ҳаммасига ўзим айбдорман, — деб тан олади савдогар. — Олмослар солинган қопчани сомон жойланган оғилда унутиб қолдиргандим.

Мана, бир неча кундирки, Ж.Ражпут сигирнинг ёнидан кетмайди, олмослар сигирнинг қорнидан "табиий йўл" билан чиқишини пойлаб у сарсон. Шўрлик савдогар сигирга ўзи емайдиган сархил мева-чеваларни едириб, мўъжиза рўй беришини кутаётир. Маҳаллий мол дўхтир молнинг ичини сурадиган дориларни таклиф қилди. Бироқ уларнинг беҳаловат уринишлари самараси ҳозирча кам: сигирнинг гўнгидан атиги уч юз дона олмос топилди, холос.

"Менинг ишончим комил, — дейди Ж.Ражпут "The Hindustan Times" газетасига берган интервьюсида, — бу сигирнинг ичидаги олмосларимни бир ҳафтада чиқариб оламан."

ЯГУАР, КСЕРОКС ВА "ЯХШИЛАНГАН НУСХА"

Америкалик машҳур компьютер дастурчиси Жон Блейк Кюзак ўғлига замонавий исм қўйди.

Мичиган штатида 27 январда таваллуд топган болакайнинг исми Жон Блейк Кюзак 2.0 бўлди; яъни у отасининг "яхшиланган нусха"си. Болакай дунёга келиши биланоқ бахтиёр ота бу янгиликни электрон почта орқали эълон қилди. Мактубда тахминан шундай сўзлар ёзилган: "Жон Блейк Кюзак 2.0да Жон Блейк Кюзак 1.0нинг жами фазилатлари сақланган ҳамда Жейми (чақалоқнинг онаси)дан ҳам айрим фазилатлар олинган."

Компьютер дастурчисининг бу ташаббуси америкаликлар учун янгилик эмас. Зотан, улар орасида ўз болаларига аллақандай савдо маркалари, фирмалар номини қўйиш ҳоллари ҳам учраб туради. Масалан, 2000 йили АҚШда қирқ тўққиз нафар Кэнон, ўн бир нафар Бэнтли, беш нафар Ягуар, шунингдек, беш нафар Ксероксклар дунёга келди.

Газетанинг навбатдаги сони 27 февралда чиқади.

МУАССИСЛАР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАДАНИЯТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ, ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ
* * *
НОШИР: «ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ

O'zbekiston adabiyoti va san'ati

Манзилимиз: Тошкент — 700083, Матбуотчилар кўчаси, 32
Қабулхона — 133-52-91, котибият — 136-56-48

Танқид ва адабиётшунослик бўлими: 136-56-50
Санъат бўлими: 136-56-48
Ижтимоий ҳаёт бўлими: 133-49-93
Назм ва наср бўлими: 133-49-93

Бош муҳаррир Мурод АБДУЛЛАЕВ

Редакцияга келган қўлёзмалар таҳлил этилмайди ва муаллифларга қайтарилмайди.
Муаллифлар фикри таҳририят нуқтаи назаридан фарқланиши мумкин.

Навбатчи муҳаррир — Гулчеҳра УМАРОВА
Саҳифаловчи — Шоҳруҳ ҚОСИМОВ

«Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси босмахонаси.
Манзили: Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 41-уй

Босишга топшириш вақти — 20.00. Босишга топширилди — 21.00.

Газета Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида 058-рақам билан рўйхатга олинган. Буюртма Г — 364. Ҳажми — 3 босма табоқ. Нашр кўрсаткичи — 222. Ташкилотлар учун — 223. 1 3 4 5 6

ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ.
СОТУВДА НАРХИ ЭРКИН
Тиражи — 5670